

•

Şamil Alâdin
MERDİVEN

“Siz meni unutmadınız, meni
alâ sevesiniz, öylemi?”
A. Ostrovskiy

I

Cumaertesi günü, aqşam qaranlığı çöküp başlağan maalde, ekspress Ukraina çöllərini ozıp, Çonğar köprüne yaqınlaşa edi. Halqara vagonının kupesinde yımşaq, beyaz divan üstünde ayaqlarını haçlap oturğan yaş kişi, yerinden köterildi, pencereden tışqa baqtı.

Tışta, yeşergen geniş çöl, ufaqlı-irili göller, aşıq ızanları tazerip tura ediler. Yaş, bu sevimli levhanı körüp, seyirge dalğan arada, özünün endi Qırım toprağında bulunğanını duyğan soñ, qalbinde sevinç is etti:

– İşte, baba toprağı, – dedi. – Yedi yıl ola, Qırımdaki ne dostumnu ve ne de soyumnu-sopumnu körmedim. Vaqtunen, mensiz közlerine yuqu kirmegen arqadaşlarım, şimdi meni tüşünmey, meni hatırlamaydırlar. Yedi yıl... Aytması qolay... Tüşünip baq... Bu zaman içinde özenlerde nice suvlar aqtı, insanlar nice urba kiyip iprandırdılar. Ya ömür?! Ömür ne qadar deñiştı. Er şey türlendi. Lâkin men. Ah, men deñişmey qaldım, men alâ balalıq esirliğindem.

Yolcu pencereden tışqa baqıp, bu tüşünceler içinde dolanğan arada, onıñnen tanış olayıq.

Biz ilk defa 1924 senesi Bağçasarayda evelki gimnaziya olğan mektepte körtüşken edik.

Köyden eki adam keldik, Çürük Suv kenarında, büyük binada bulunğan gimnaziyanın müdirini soradıq.

Qapının taşında turğan alçaq boylu, uzun mıyıqlı, karakul qalpaqlı, şişman adam, bizim sözlerimizin iç birini qaçırmay dinlegen soñ, fişnay-fişnay, büyük zametnen içeri soquldı, arası çoq keçmey, qayıtp çıqaraq, “müdirniñ evge ketkenini ve eki saattan soñ tekrar kelegecini”

bildirdi.

Bu hızmetinden soñ, qapıdaki adam iç bir söz söylemedi. O, zar-zornen qapıdan tışqa çıqaraq, indemey, divarğa tayanıp qaldı.

Bizde ondan soramağa şey çoq edi, lâkin yüzünde büyük ğurur oquğanımızdan sebep, utanıp, müdir kelgenge qadar azbarda beklemege qarar berdik.

Asma yüzüm terekleriniñ astındaki skemlege oturayıq degende, yanımızğa uzun boylu, tolu vucutlu, beyaz, tögerek, dülber yüzlü, ağzında altın tişi olğan, güzel kiyimli on sekiz yaşlarında bir yaş keldi. Keldi, qarşımızda toqtaldı, ellerini ceplerine soqıp, bizni közden keçirdi. Qaydan kelgenimizni, niçün kelgenimizni ve ne qadar bilgige saip olğanımızı soradı.

Biz onı oca bellep, olğanı kibi söyledik. Bir talaydan soñ, tantanalı sürette yeñini yuqarı çekip, elindeki altın saatına baqtı ve ketmek niyetinen, kene şu ğururlı tavurnı qabul etip, artına aylanğanda:

– Aqılım kesmey, bu alıñıznen sizni gimnaziyağa alırlarmı? – dep taşladı da, yol qapığa doğrudı.

Biz onıñ bu sözlerinden pek sıqıldıq: Ekimiz de başlarımızı aşağı eğilttik, qasevetke daldıq.

Men biraz cesaret toplağan soñ, yanımdaki arqadaşıma aylanıp:

– Keyfiñni bozma, – dedim. – Onıñ da çoq añağan şeyi olmasa kerek.

Arqadaşım indemedi.

Ertesi künü imtiandan soñ men mektepke qabul etildim, arqadaşımın qaytardılar.

Oquv başladı. İlk sefer geografiya dersine kirgende, alttaki ralede, altın tişli, güzel kiyimli yaşıñ, saatını talebelerge köstermek için sol elini caqına tirep, közlerini ocağa tikip turğanını körgenimnen şaşıp qaldım.

Men yañılğanım. O, oca degil eken.

1

Aldımızda turğan orta boylu, arıq, asabiy oca bizge Mısırdaki faraunların qulleleri nasıl qalanılığanı aqqında uzundan-uzaq lektisiya oqudı. Biz bezdik, tönüldik, közlerimiz pencerede qaldı, lâkin oca boldurıp da, balalardan birini nevbetçige yollamağancek çañnı qaqmadılar.

El saati taşığan altın tişli yaşqa er cuma künü Qaçı boyundan onıñ entir qalpaqlı babası keke, qanfetke, qalaçqa para taşlap qayta edi.

Dört yıl bir hayal kibi keçti. Bu devir içinde altın tişli yaş iç birimizge, onı maqtaycaqday, zerre qadar güzel teessurat qaldırmadı.

Dersten çıqqanı kibi, ocanın evine kete, aqşam keç olğanda qayıtp keke turğan edi. Saba er kesten keç tura, qara frençni kiyi, potüklerini yıltırata, azbarda, barıp da birisi ayağına basıp bulaştırğanday olsa, sürtmek için cebine paçavrağı qoyıp çıqa edi. O, iç birimiznen laf etmey, laf etken vaqıtta ise, mıtlaqa mısqıllamaqni seve turğan edi. Sınıfta resim dersinden başqa, iç biriniñ aqqından kelalmay, özü de pek esapkar edi. Onıñ Adı – Abibulla, familiyası Devletov edi. Mektepni beraber bitirdik. Ondandır qayda ketti? Nenen oğraştı? Haberim yoq.

Aradan yedi yıl keçti...

Bugün cumaertesi künü, aqşam qaranlığı çöküp başlağan maalde Abibulla – qaydandır, –

uzaqlardan Qırımğa keleyatır. Onıñ adı, endi evel benim bilgenim kibi, yalnız Abibulla degil de, Abibulla Suleymanoviç, familiyası kene evelkisi kibi Devletov qalğan edi.

– Ebet, – dedi yolcu, – mende iç bir şey deñişmedi, yedi yılınıñ dört senesini universitetde keçirdim. İlim ve fen dünyasının çeşit pitaqlarından haber bergen professorların aldında tabiat dialektikası hususunda dört sene lektisiya

diñledim. Bismarknıñ Frantsiya – Prussiya cenki hususındaki felsefesini keçtim. Lamprehtnıñ “Zemane tarihçısı” aqqındaki teoriyasını oqudım.

Darvinizm üzerine gecelernen oturıp, baş yorulttım, imtian berdim. Altayğa ketken ekspeditsiyada iştirak ettim. Dünyadaki bütün şeylernıñ areket etkenini ve deñişkenini añladım.

Bu dialektika mende özüne yer tapmadımı aceba? Öyle ise, men niçün deñişmedim?!

Abibulla Suleymanoviç vagonnıñ penceserinden çekilmey, çoq vaqıt tüşünip turdı. Poyezd Canköy stasyasında toqtağanda, artıq tışarısı qaranlıqlanğan, perrondaki elektrik yarığı esapqa alınmasa, uzaqtaki ucsuz-bucaqsız çöl kimsesizlik içinde tınğan ve sağırlanğan edi.

– Çıqıp ortalıqnı baqmalı, – dedi, – Qırım tatarlarınıñ laqırdısını sağındım. Ola bilir, belki, tanış-biliş tapılır.

Divardaki mihqa asılı bicagını alıp, omuzları üzerine yaptı, yolculıqta, yekâne qomşusu olup kelgen qart agronomğa, özüniñ çemodanına muqayt olmasını rica etti, bundan soñ, yavaş-yavaş

vagonnıñ merdiveninden tüşip ketti.

Abibulla Suleymanoviç vokzalğa kirmek istegende, qapınıñ yanaşasındaki kitap kioski ögünde turğan, başında şlâpasını yan kiygen nazik yaş bir qızını körip toqtaldı. Meraqlanıp, kenardan epeyi vaqıt baqıp turdı. Zaten stantsiyağa ne içün tüşkenini de unuttı.

Çañ qağıldı. O, istemey-istemey vagonına taba adımladı.

Vagonğa yaqınlaşqanda, yanaşasından çapıp keçken şlâpalı qızını esledi. Poyezd endi köçken edi. Qız er angi vagon da olsa, minmege karar bererek, acele sürette basamaqlarğa tırmaştı.

Abibulla Suleymanoviç yıldırım çabıqlığinen qızınıñ qoltuğına yapışıp, onıñnen beraber vagonğa mindi.

Qız telâş içinde, kendine yardım elini uzatqan belgisiz adamğa: “sağ oluñız”, demek içün ağızını açqan arada, şiddetli yel onıñ büyük, beyaz şlâpasını fırlatıp alıp qaçtı. Qız başına elini uzattı:

– Vay, şlâpam! – dep acizliknen qıçırdı, lâkin şlâpa çoqtan közden ğayıp olup ketken edi.

Yel onıñ qılbadan saçlarınıñ nizamını bozdı, qarıştırdı, dalğalandırdı, de közleriniñ üstüne tüşti, de kenarğa yaldadılar. Adiy çuhadan dülber tikilgen qaftanıñnıñ túbünde köterilip turğan köküsleri acele-acele yükselip-alçaldılar. Efsaneli bir dülberlikke malik, yigirmi eki yaşlarında bu qız şlâpanıñ elden ketkenine yanğanı körülip tursa da, özüni elge aldı, bir daqqa qadar indemey turğan soñ, yanında, kendisinen laqırdı başlamaqnıñ çaresini tapalmay azaplanıp turğan Abibulla Suleymanoviçke baqaraq:

2

– Zarar yoq, – dedi ve külümsiredi. Onıñ külüşindeki sadelikni ve dülberlikni körip, bütün qalbiñnen qoşulup saña da külmek mümkün degil edi. – Zarar yoq. Onı yapqan adam tek bir dane yapmağandır, başqasını alırmız.

Abibulla Suleymanoviç bu laqırdını eşitken soñ cesaretlendi, közlerine tüşken saçlarını qaytarıp turğan qızğa küler yüznen:

– Doğrusını söylediniñiz, – dedi. – İş yalınız bir şlâpada olsa, zameti qolay edi. Özüñiz poyezddan qalğan olsanıñız, işte, o vaqıt laqırdı başqa türlü olur edi. Şlâpa ne o!

Qız saçlarını cıyıstırğan soñ, buferler üzerindeki keçitniñ qapısına közeterek:

– Maña ketmek gerek, – dedi. – Beşinci vagon ögdem, yoqsa arttamı? Men angi vagonda olğanımnı da bilmeyim...

Abibulla Suleymanoviç nezaketnen:

– Bizimki yedinci vagon, – dep cevap berdi. – Öyle olğanda, sizge eki vagon daa ögge ketmek gerek. Canım, nege aşıqsanıñız? Bu endi Qırım. Tanış memleketimiz.

Qapığa doğrulğan qız birden artına aylandı:

– Aytqanıñız doğru, – dedi, – lâkin bilmeyim...

– Siz ne dediniñiz? Qırımlı degilim, demek isteysiñiz, öylemi?

– Yoq, canım. Öyle demek istemeyim.

– Şay olsa, meramınıñız nedir?

– Lâkin... Qırım ziyade deñişkendir, tanılmaz olğandır demek istedim, mından ketkenim dört yıl ola.

– Dört yıl... Buña nasıl dayandınıñız? Qızlar doğğan-ösken yurtlarını çabık sağına turğanlar.

– Aytmağa kelemi? Pek sağındım.

Abibulla Suleymanoviç içün endi laqırdını devam ettirmege munasebet açılğan edi. Qız qomşu vagonğa avuşmaq niyetinen qapığa doğru cürüş etkende, onı toqtatmaq içün:

– Yoluñız uzaqmı? – dep soradı. – Ne yerde tüşeceksiniñiz?

Küçlü davuşnen cuvurğan vagonlarınıñ buferleri, de bir yerge sıqıla, de açıla ve sıqılıp-açılğan sayın, eki vagonnıñ arasındaki küçük demir köpürçikniñ yalpaq demirleri qızınıñ ayağına toqunacaq, onı ezecek kibi körüne ediler. Qız bunu eslep sağındı, ker çekildi.

– Amaan... poyezd o derece çabık kete, tap başım aylandı, – dedi ve soñ, – menmi? – dep soradı.

Ebet, siz.

– Süyren stantsiyasına qadar ketecegim.

– Andan soñ?

– Andan soñ maşınağa minmek gerek.

– Köyge ketesiniñiz, öylemi?

– Taptınıñız. – Qız onı baştan-ayaq közden keçirerek: – Ayıp etmeñiz, maña ketmek gerek, –

dedi. – Kupede şeylerim bar. Çeşit al ola bilir?

– Demek, pek aşıqsanıñız... Afu etiniñiz... Siz maña adınıñızı söylemediñiz... Daa doğrusı – biz tanış olmadıq...

– Ya bu ne içün gerek?

– Canım, niçün böyle sual beresiniñiz?

– Kerçekten de, bu sizge nege gerek?

- Belki, bir daa körüşmemiz olur.
- Yoq. Siz yañılışasınız. Meni bir daa iç bir yerde koralmaycaqsınız.
- Siz buña eminsiniz, şaymı?
- Ebet.

Öz dülberliginen insannı saruşlandırıcı yaş, adiy qızñn közlerine baqqan sayın Abibulla Suleymanoviç özünü unuta edi.

Onıñ da kupede çemodanı bar edi, lâkin o şimdi bu hususta zerre qadar tüşünmey edi.

Abibulla Suleymanoviç köküs keçirip:

- Yoq, mümkün degil, – dedi, – biz qayda da olsa, ne vaqıt da olsa, körüşmege borclumuz.
- Qız gürurnen cevap berdi:

3

- Yoq. Bu iç olmaycaq.

- Er alda, adınızñı söyleñiz, rica etem...

Qız vagonnıñ qapısını açtı, içeri soqlayım degende, Abibulla Suleymanoviç onıñ artından qıçırdı:

- Demek, söylemeyecek oldıñız, öylemi?

Qız zembelekni tutup, qapını yarisına qadar qapattı da, qabaatsız, bala közlerini sıq-sıq qamıçlap:

- Pek yaman meraqlanasınız, söyleyim: benim adım – Leylâ.

- Familiyañız?!

- Familiyam? – qız toqtaldı, – familiyam: Talib-zade.

Abibulla Suleymanoviçñiñ yüzünde quvanç yaşınları doğdı, alevlendiler. O, sınırsız muabbetini bildirgen nezaketnen ögüne egilerek:

- Sağ oluñız, – dedi ve elini tutup sıqmaq için qızğa oñaytladı, lâkin Leylâ endi yoq edi.

Abibulla Suleymanoviç acizlik içinde boş-boşuna uzanıp qalğan qolunen özünüñ eñsesini qaşdı ve külümsiredi:

- Ne qadar güzel qız. Güzel olğanı için de yanına barması – ceennem azabı! Tabiat oña dülberlikni bağışlağan, dülberlik ise oña parağa oturmağan. İnsannıñ canını yaqmasa ne ola?!

Lâkin bunıñ zararı yoq...

Abibulla Suleymanoviç bu tüşünceler içinde artına aylandı. Parovoz davuş berdi. Arası çoq keçmey poyezd cürüşini zayıflattı. İçeri kirgende, kupelerinıñ qapıları açılğan, bazı yolcularnıñ ellerinde çemodanlarinen qapığa doğru cürgenlerini kördi. Poyezd yavaşladı, soñra teknil toqtadı.

Tanış-bilişlerini ve tuvğanlarını qarşılap Aqmescit perronına tüşken halq quçaqlaştı, öpüştiler. Qızlar sevgili yaşlarına sarıldı, biri-birlerine qavuştılar.

Çañnıñ toqmağı eki kere uruldı – poyezd tekrar ileri doğru yol aldı.

Bizim yolcu divanğa yaslanaraq, ağzına papirosını qaptı, dudaqları arasından çıqqan tütünü burum-burum olıp ketti.

II

Qaytazan Ağa maallesiniñ Çürük Suv betke burulğan ucunda, tahtadan yapılğan araba qapılı eki qatlı evde, aqşam saat doquz qararlarında qonuşma başladı. Suleyman Devletov, kendini sevip-sayıp kelgen dost-eşlerini büyük ürmetnen qarşıladı, keyf çatmağa baylağanğa qadar, cemiyetniñ canı sıqılmaması için, çeşit laqırdılar çıqardı, olarnı küldürdi, şeñlendirdi.

Qayışçı Cemilniñ apayı Sabe ve Devletovnıñ hizmetkârı Dora, niayet, aşnıñ azır olğanını ve artıq ziyafetke başlamağa vaqıt kelgenini gizliden şorbacığa añlatıp kettiler.

Arası bir çerik vaqıt keçkenek stol qatmerli köbetelernen, mor patılcan turşusinen ve Qoz şarabinen bezendi.

Suleyman Devletov, tatar adetince donatılğan zeynetli odanın ortasındaki stolnıñ törüne keçti musafirlerge:

- Rica etem, buyurıñız, – dedi, – keç olsun, hayırlısı olsun. Biz biri-birimizni añlarmız. Aydı, buyurıñız, çekinmeñiz...

Musafirler arasında evelden de aşnalıq olğanından, çoq yalvartmay sofrğa yanaştılar.

Qadelerge şarap töküldi, tepsilerge zeytün qoyuldı, istegen adam, canı sevgen aşına uzandı, vilka ve qaşıqlar areketke keldi, evniñ içi birden canlanıp ketti.

Keñ cavurinli, uzun boylu Suleyman Devletov daa şimdi qırq sekiz yaşlarına barayatqan, hizmette iylekâr, ailede yımşaq tabiatlı, kişinen körüştivinde nezaketli adam edi.

Evelde Qaçı boyu köyleriniñ birinde kooperativ reislighi hizmetinde bulunğan, soñundan şeerge artel yolbaşçılığına avuşqan, böyleliknen beşinci yılını Bağçasarayda keçirmekte edi.

Yüzüne doğrulup baqqanda, onıñ hiyanet, yahut saf qalpli kişi ekenini tayin etüvde çoq zorluq çekeceksiñ. Çünkü külgen adamğa – ırcaya, şaqılday, sözüne itiraz etken insannıñ çırayında qanaatsızlık duyduñı, yüzü bulutlana, laqırdısını qısqudan kesip cibere.

4

Kooperativdeki hizmeti, özünüñ aytqanına köre, şerefli keçip ketken. Prikazçiklikni de, buhgalterlikni de, reislikni de bir özü becergen; ne mal ğayıp olğan, ne yañılışlıq duyulğan... İş

şunuñnen neticelengen ki, özünüñ altmış yedi yaşlarındaki anasını apansızdan K. köyündeki tul bir qartqa qocağa bergen, çoqqa barmay, rayon teşkilâtı Devletovnı, şeerge avuştıran.

Beş yıl içinde Suleyman Devletov artelnıñ de qurtu olup qalğan. Ondan: “Sen kimsiñ? Bu derecenı nasıl kelip taptıñ?” – dep, kimse soramağan.

Suleyman Devletov şimdi yavaş-yavaş skemleden köterildi, şarap tolu qadeni eline aldı:

– Sevgili musafirler, – dedi, – özünüze de malüm, biz işnen meşğul adamlarmız. Evde toplanıp şahsiy tüşüncelerimiz hususunda söylesip olamaymız. Hizmetteki körüşüvlerimiz ise qızgın iş esnasında olup keçer. Kündüz demey, gece demey, adsız-esapsız emek sarf etemiz. Onıñ şerefine birer qade içmege aqqımız bar. Qana, köteriñiz!..

Musafirler, ev saibi sıfatınan degil de, hizmette özlerniñ büyüi olaraq Devletovnıñ sözlerini can-gönülden dinledi ve soñki teklifine iç bir itirazsız qoşuldılar. Qadeler biri-birine toquştı, sofra daa hoş ve şeñ müit teşkil etti.

Köbeteniñ lezeti baqılğan soñ, Suleyman Devletov ikinci qadeni teklif maqsadınan köterilgende, apayı Saniye sözge kırıştı:

O, stol etrafında turğanların er biriniñ laqırdısına qulaq sala, ayılğan sözlerniñ ciddiyliğine ve zayıflığına köre özüniñ tavurını deñiştire, toqtamay küle edi. Bütün vaqıt aşayt hususunda şikâyetlengen kibi, boğurdaqqa qadar aşasa, toydım, dep kimsege söylemey turğan. Yaşlıq devri böyle keçken. Qırımğa bolşevikler kelgen soñ degirmende hizmet etken, yaqın vaqıtlarda ise artelnıñ skladında terilerini cınıslarğa bölüv işine yerleşken.

Şimdi stol başında özüniñ tüyülgenine sıqılğanını duydurmamaq için ince, qadın sesinen külip, şaqıldap ciberdi. Lâkin bu külküğe kimse qoşulmadı. Darbali qızardı, yanındaki buhgalter

– Mansurğa baqıp, özüne yardım qıdırdı, lâkin o da başını aşağı egiltti, indemedi. Turıp ketmelimi eken? – dep tüşündi. Lâkin o, böyle yigitlikni ömründe iç bir kere yapmağan edi.

Aşnı taşlap ketmek olurmu?

Suleyman Devletov skemlesini artına çekti, ayaqqa turdı, qadesini qoluna alıp, musafirlerge hitapnen:

Bu tıñlıq neden sebep? Qana, tutuñız! – dep sözge başladı. Bu arada tışta arabapı acele-acele qaqıldı.

Devletov pencerege barıp, soqaqqa baqtı, kimse körünmedi. “Canım, geceley qapını qaqqan.

Kim ola bilir?” – dep tüşündi.

Qapı tekrar qaqıldı. Devletov ayatta işnen meşğul Doranı çağırdı:

– Bar baq, qapını qaqqan kim? – dedi.

Dora azbar qapığa cuvurdu.

Devletov tekrar sözge başlaycaqta, odanın qapısı yavaştan açıldı, elinde çemodanı, üstünde temiz, cıynaqlı kostümü, sevinçten közleri parıladağan kişi içeri kirdi. Musafirler belgisiz adamğa aylanıp, şubeli-şubeli baqtılar, Devletov ayaqqa turdı, dumanlanğan közlerini yolcuğa tikip, oña taba doğruldı, yer kösterip:

– Buyurıñız, – degen edi, yaş Devletovnıñ boynuna atıldı.

– Babam, meni tanımaydıñız mı? – dedi.

Devletov, Abibullanıñ sesini eşitken soñ, buz-buzladı:

– Oğlum, Abibulla! Sen qaydan peyda oldıñ? – dedi. – Oğlum!..

Karavananıñ içinden öz çanağına tataras qoymaq için eline qasıq alğan Saniye, belgisiz adamnıñ sözlerini eşitken arada, qasıq elinden tüşip ketti.

– Vay, men kimni körem, – dep qıçırdı. Oğlum, közümden uçtıñ... Bu, ne qadar bahıtlı aqşam eken!

Abibulla Suleymanoviç özüni, babasınıñ qolları arasından qurtarıp, Saniyenıñ boynuna sarıldı, eyecanlı bir alda:

– Sayğılı anam... Men bütün vaqıt sizni tüşüne edim, – dedi. – Ya bu nasıl şey? – O, anasınıñ sağ eliniñ buğumında yara tamğasını esledi.

5

Saniye, quvanç içinde, onıñ suallerini eşitmey, oğlunıñ közlerinden öpe, onı öz bavrına çeke edi.

Suleyman Devletov, oğlunıñ raatsızlanıp sorağan sualine:

– Qorqunçlı şey yoq, – dep cevap berdi, – Eki yıl evelsi olğan şey. Üstüne evniñ saçağından közev tüşken edi, tamğası qaldı. Aydı, yetti, Saniye. Otur... Tıñlan. “Sol közüñ oynay”, dey ediñ. Kördiñ mi? Yalan söylemey ekensiñ. Bitir, bitir aydı... Musafirler... benim sizge söyley turğan Abibullam – işte bu. Köresiñiz mi, balaban arslan olup ketken. Bu ne bitmegen aqlav şu?!

Vazgeç şunu. Rica etem, oğlumnen tanış oluñız.

Abibulla Suleymanoviç anasını tıñlandıran soñ, musafirlerniñ qollarını aldı, evniñ içini közden keçirdi, soñ elini-betini yıqamaq ve urbasını deñiştirmek için Doranıñ peşinden çıqıp ketti.

Abibulla Suleymanoviçniñ artından qapı qapalğanı kibi, yañı baştan şeñlenip ketken sofranıñ etrafında kaç şahıs daa buluna edi ki, olarnıñ birisi Kâzim oca, digeri onıñ qarısı Selime edi.

Kâzim oca endi elli yedi yaşlarına kelgen, saçları çalarğan, közleri içke oyulıp ketken, uzun boylu, qarıq sesli edi. O, asıl da az laqırdı ete, er nasıl bir muşaverege qoşulsa-qoşulsın, –

soñunda “E-e, bizden endi keçken”, – dep toqtay edi... Şay degende, adeti üzre, qarısı da mıtlaqa ögünü aldırıp – “meni mezarğa ozğarmay tura, saña bir şey olmaz”, – dey turğan edi.

Kâzim oca keçken asırnıñ soñlarında Örenburg medresesini bitirgen, esap, fizika ve diger tabiat fenlerinden haberdar olğan, Bağçasarayda on yedinci yılını ocalıqnen keçirmekte edi.

Sofra başında turıp da, adı añılmağanıñ biri de Mansurnıñ qadını Üsniye edi. Uzunca boylu, tolu ve tüzgün müçeli, qara qaşlı, qara közlü Üsniye yigirmi dört yaşlarında, sevimli bir qadın edi. Mansurğa qocağa çıqqanı beş yıl olğan. Bugünge qadar onıñ canını ağırtacaq kibi iç bir söz aytqanı yoq. Qocası yaman arekette bulunsa, indemey keçirgen, daima eyiliknen cevap bergen.

Mansur yaşlığında zıncırlıda biraz diniy tasıl körgen, çoq zaman ozğan soñ, buhgalter zenaatını elde eterek, ilk vaqıtlarda vokzalnıñ eksport mallar kontorasında çalışqan, şimdi artelde hizmet ete edi. Onıñ dindar babası birden-bir oğlunı ağır tabiatlı östürgen. Mansur sekiz yıl evel tuberkulöznen hastalanğan, alâ bugün onıñ pancasında çırpına edi. Bazı vaqıtlarda derti tutqanda, aftalarnen töşekte yatıp qala turğan edi.

Üsniye 1930 senesi Aqmescit feldşer mektebini bitirip kelgende, A... köyündeki dervizada Mansurnen tanışqan. O künden soñ Mansurnıñ tasalı yüreginde Üsniye için teren muabbet duyğusu uyanğan. Ketken sayın eki qalp biri-birine

isingen. Künlerden bir kün sessiz-soluqsız, davulsız-zurnasız evlenip ketkenler. Atta qomşuları bile bu işni ikinci künü sabası apansızdan eşitip, şaşıp qalğanlar. Arslan Ağa maallesı toysuz kelinni ömründe birinci kere körgeñ. O kün –

bu kün Mansur ve Üsniye birlikte ömür sürmekteeler.

Mansur ilk baqışta miskin körünse de, aqıqatta keskin tabiatlı ve açuvlanuvı esnasında qaltırıp, qızışıp ketken kişi edi.

Üç yıl evel Üsniyenin bir naçar oğlançığı olğan, eki aylıq ekende ölüp ketken. Ondan soñ bala degen bala körmegen.

Aqşam üstleri, yañı cürüp başlağan evlâtlarının ellerinden tutup, Hansaray bağçasına kezinmege çıqqan qadınlarını körgende, Üsniyenin yüregi yana, hor ola. Bu hususta Mansurğa laqırdı açqanda, o indemey, sofağa çıqıp kete edi.

Hızmetten kelgen soñ Üsniyenin yalnız bir eglencesi bar edi, o da – işçi klubuna barıp, bediyy-aveskârlar tögereğinin çalışuvını seyir etmek edi. Tap soñunda, aqayınıñ: “Yaşlarını körmeye qatnaysın”, degen sözünden soñ, klubını da biraqqan edi.

Bundan eki daqqa evel qarşısında turğan Abibulla Suleymanoviçni körüp, özüne uzatılğan qolını tutqanda, Üsniye ne içündür, utanıp qızardı. O çıqıp ketken soñ ise, tüşüncege daldı, özünün keçken ayatını bir ande hatırlap aldı.

Üsniye yalnız bir adam tarafından sevimlekni istegen. Bu arzuğa nail olğan. Öz taliyini Mansurnen bağlağan.

Şimdige qadar özünün aileviy ömrü hususunda iç kimsege bir söz söylemedi ise de, soñ aylar içinde Mansurnın, aqşamları evge saruş kele bergenini körüp, qaarlenmege başlağan edi.

6

Qomşuları onıñ ketken sayın azğanını özüne söylegende, indemey keçire, soñundan azaplına, ağlap toqtay edi.

Bugün aqşam da, ziyafet başlağanından berli sanki iç kimsenen laqırdı etmegeniniñ sebebi de bu edi. Yalnız Darbali tüyülgen vaqıtta külümsirep taşıladı. Laqırdığa qoşulmaq istemedi.

Abibulla Suleymanoviç çıqqanı kibi, Suleyman Devletov qadelerge Qoz şarabı toldurdı, zeytün çanağını ortağa çekti:

– Rica etem, – dedi, – Abibullanın kelüvi şerefine köteriñiz, sağlığı içün, özü stol başına oturğan soñ da içermiz!

Aydıñız, çekinmeñiz! Saniye: “Közüm oynay da, közü oynay”...

miyimni aşadı. Nafile degil eken. Qana, Saniye, sen ne deyceksiñ? İç-iç ketsin. Qorqmağa şey yoq. Keskin degil o...

Musafirler tekrar qadelerini tüpledi, soñra çanaqqa uzanıp, zeytünni maqtamağa başladılar.

Devletov:

– İçkige icat şey, – dep ğururlandı, – Köyden anam yolladı. Onda zeytünün bitken vaqtı asıl da olmay.

Stol başındakiler ekişer dane qapqan soñ, çanaqın astında endi sanki şey qalmağan edi.

Bu sefer Elmaz aptege qade teklif etken tapılmadı ise de, zeytün hususunda laqırdının uzanğanını körüp, çanaqın tübünde qalğanlardan bir dane alıp qaptı, soñra, lezetini begenmeyip ağızının içindekini çıkarıp, gizliden sofranın astına taşıladı.

Bu arada yavaştan qapı açıldı, Abibulla Suleymanoviç kirdi. Musafirler yerlerinden köterilip, oña törden yer berdiler.

Qadeler tekrar boşalğan soñ, ondan, uzaqlardan haberler soraldı. Bu levhada baş rollerni Devletov ve Saniye oynadı, musafirler ise temaşacı oldılar.

– Men çoq yerlerde bulundım, – dedi Abibulla, – oqudım. Oqudım ve ayatnı öğrendim.

Oqumay, ömürni öğrenmege talasuv – manasız bir şey, bunı özüniz de añlaysıñızdır.

– Oqumaq kerek, oğlum, – dedi Saniye, – lâkin yedi yıl... Tüşünip baq! Yedi yıl iç bir haber yollamamaq mümkünmi? Buña kimler dayanır!.. Seniñnen çıqıp ketken Çavuşnıñ oğlu Vadim bir yılını üstüne qayıtıp keldi, ondan seni soradıq, “Altayğa ketti”, – dedi. Şundan berli seni körmeye telmirdik.

Birinci kere körgeñ bu adamları öğünde, anasınıñ öpkelevi yengil bir al degil edi. Ne içün kelalmağanını bir arada añlatacaq, amma şimdi sofa başında uzun tarihni söylemege acet barmı edi?

Anasına yalvarır kibi baqıp:

– Sabır et, ana, er şey añlaşılr, – dedi. – Köresiñ, men ğayıp degilim. Sağ-selâmetim.

O, bu sözlerni söylegende, qarşısında indemey oturğan Üsniyenin nazlı baqışlarına ve saf körünişine diqqat ete edi. Anasınıñ öpkelevleri onıñ göñlünü hırpalağanı kibi, aldındaki mazun qadının nefes aluvında da özü içün bir samimiyet seze edi.

Kâzim oca elindeki sigar tüpçigini küllükke taşılağan soñ:

– Oquğan yerin qayda edi, Abibulla? – dep soradı. – Peterburgdamı?

Abibulla külümsiredi;

– Canım, nasıl Peterburg? – dedi. – Siz, Leningrad demek istediñiz, ğaliba?

– Ebet, ebet, – dedi Kâzim oca. – Aqlımdan çıqa kete... Leningradda oqudın, öylemi?

– Yeq, evelâ Moskvada, soñra Sverdlovskta.

– Dersler ağırdır, degilmi?

– Yengil edi, dep olamam. Aristotelniñ bütün felsefe mektebini keçmek kerek oldı. Bu, qolay hizmet degil.

Felsefe sözü çıqqanı kibi, ocada, laqırdı içün meraq artqanı duyuldı. O, metafizikaneñ müsbet ilim arasındaki farqınñ neden ibaret olğanı hususunda adsız-esapsız sualler berdi ve bu meselege özünün nazarını bildirdi.

Laqırdı Abibulla Suleymanoviçni artıq terletip başladı. Böyle halq arasında özünen felsefe saasında muşaverege qalqısacaqday adam tapılır dep iç ümüt etmegen edi. Sofra başındaki adamlarınñ yüzlerini körüp yetiştirmeden, ocanın soravları onı raatsızlay edi. Çünkü Abibulla 7

Suleymanoviç felsefe fenlerinden keçken derslerini bütün inceliklerinden hatırğa tüşürüp olamay, sıqıla ve “bu ocağa qaydan rastkeldim bilmem”, dep öküne edi.

İlmiy şekil qabul etken laqırdı, Suleyman Devletovnıñ canını sıqtı. Saniye özünü tutup olamadı:

– Kâzim oca, – dep sözge kirişti, – buyursañız. Er kes içti, sizniñki tura. Sıradan artta qalmaq olurmu?

Kâzim oca qadesine uzanayım degende, qarısı – Selime elinden çekerek:

– Yeter endi, – dep qıçırp ciberdi. – Çıldırğan ekensiñ, canım aqay. Evge seni kim alıp qaytacaq? Maña ısanasıñmı?

Kâzim oca bala kibi külümsiredi:

– Saña işansam ne olğan ya, apay? – dedi. – Yolğa çıqsañ, on sekiz yaşında qızçıq kibi ketesiñ, cürrip artıñdan yetmekniñ çaresi olmay, meni qoltuqlap alıp ketalmaycaqsıñmı?.. Qana, içecek yoqmı?

Devletov qadelerini tekrar toldurdu:

– Aydıñız, musafirler, – dedi ve Abibulla Suleymanoviçke işmar etti, – tutuñız! Kâzim oca, siz qorqmañız, saruşılsañız, maña işana bilirsiz. Evde törümüz boş; Selime apte, qasevet etmeñiz, sizni de yerleştirmeye yer taparmız. Laqırdığa kırıñmay, susıp turğan Darbali:

– Ya meni ne yapacaqsıñız, men endi çoqtan saruşıım, – dep ince sesinen şaqıldadı. – Kâzim ocanı bir minder üzerine çekip taşlarsıñız, tınar qalır. Ya meni?..

– Seni klerge cıyıstırırız, – dedi Devletov, – şarap şişeleriniñ yarısından çoqusı klerde tura, yüregiñ sıqlığan sayın, azar-azar aça berirsiz.

Devletovniñ sözleri Üsniyeniñ merağını qozğağanından, yarı utanır bir şekilde:

– Siz çoq merametlisiz Suleyman ağa, – dedi. Bu arada közleri apansızdan Abibulla Suleymanoviçniñ közlerinden rastkeldi, ekisiñiñ baqışları biri-birine doğrudı, Üsniye qızarıp, başını aşağı egilterek: – er keske yer işandırsañız, elvermez, – dep ilâve etti.

Abibulla Suleymanoviç, bir melâike baqışınen közetip alğan yaş qadınıñ yüzünde bir yaqınlıq is etti. Onıñ qalbi sıqıntı içinde çapalandı, şarap içmek içün köterilgen eli birden zayıfladı, az qaldı, qadesi yerge tüşecek ve parça-parça olacaq edi. “Bu ne qadar dülberlik, canım”, dep tüşündi ve birden, onıñ yanındaki açıl betli, kiyik baqışlı kişiğe közetip: “Ebet, onıñ aqayı olmalı”, dedi.

Kâzim oca, Selimeniñ, “içme” dep ısrar etüvine tabi olmay, qadeni büyük hoşnutilıqnen köterip, içip ciberdi.

Darbali ve Mansur öz qadelerinen oña yardımğa keldiler. Abibullanıñ ise, elindeki qadesi kenarğa qıyışqan, içindeki şarabı yerge aqayım dep tura edi.

Devletov taacipnen:

– Abibulla, qadeñe toqunılmağan, bu nasıl şey? – dep soradı. – Hayır ola! Ayıptır, böyle şeñ bir cemiyette özüñe kösterilgen nezaketni red etmek mümkünmi? Qana, ya siz, qomşu! Siz niçün içmediñiz? – Devletov, Üsniyeniñ aldındaki qadeniñ de üstünden bir yutum şarap eksilmegenini körgende, yüzünde zayıf külkü alâmetleri peyda oldılar: – aramızdan qartları saymağanlar bar,

– dedi.

Abibulla sözniñ kim hususunda ekenini birden farqlap olamay, evelki alında qaldı ise de, soñundan, stol başında asıl olğan tıñlıqı duyıp, birden seslendi:

– Maña aytasızımı, baba? – dep soradı. – Afu etiñiz, nedendir bilmem, tüşünip qalğanım. –

O doğrudı, qadeni yuqarı köterdi, içmek içün oñaytladı, lâkin Selime yenge onı toqtattı.

– Madamki keçiktiñ, qardaşım, o alda, keçik-kenlerden iç, – dedi. Qana, sıradan qalğan kim edi?

Bu laqırdılar arasında közüni almay, Üsniyege baqıp turğan Saniye özüni bir şey bilmegen kösterip:

– Üsniyeden ğayrı keçikken olmadı, – dep cevap berdi. – Yaramaz, Üsniye, bizni aldatmaq istediñ. Şimdi cezañı bulacaqsız. Qana... tut, benim oğlumnen içeceksiz. Yoq-yoq. Saqın laqırdı eteyim deme. İlle içeceksiz. Men añlamam.

8

Üsniye içmeyecek olup ısrar etti, lâkin Saniyeniñ zorundan qurtulamadı. Tamam bu arada keskin öksürükler içinde çırpınğan Mansurnıñ divar kesilgen yüzüne baqıp aldı da:

– Ne yapmalı, içeçektirim daa, – dedi, sofranıñ üzerinde özüne doğru uzatılğan Abibullanıñ qadesine qadesini toqundırıp, yarısına qadar içip, yerge koydı.

Şimdi onıñ közleri kimseni körmey, kimseniñ davuşını eşitmey ve ne yerde oturğanını bilmey edi.

Saniye özüniñ becergen bu işinden pek memnün qaldı, başları eppeyi dumanlanğan musafirler Üsniyeniñ qızarğan çeresinde iç bir türlü sır oqup olamadılar.

Yalıñız Kâzim oca sarımsaq kibi tiri qaldı, şeñlendi, laqırdılarğa can-gönülden qoşuldu, lâkin evelde canlı körülgen Mansur, kösedeki divar yastığıñıñ ucunu yerge yıqtırıp, üstüne başını qoyaraq, hırıldap, yuqlap qaldı.

Abibulla Suleymanoviç, bu esnada, Üsniyeniñ laqırdığa kırıştı, oña özüniñ ömründe müim esap etken vaqialarını bazılarını ikâye etti, Üsniye başta utansırmaq istedi, musafirleriñ biri-birlerine köz qoymağa aveslikleri bitkenini duyğan soñ, komplimentlerge muqayt ve qısqa cevaplar berip başladı.

Yarı gece zamanında musafirler qaytmaq içün yerlerinden köterildi, ayattaki ayaqqaplarını tapıştırıp kiydi ve sağıqlaşmağa başladılar. Üsniye, teren yuquda bulunğan Mansurnı uyantmaq istep, elinden-ayağından çekkelep baqtı, lâkin iç bir şey kâr etmedi.

– Tiyme yatsın, raatlansın, özüñ de qal, – deseler de, o teşekkür etip, qapığa doğrudı.

– Sağlıqnen qalıñız, geceñiz hayır, – dedi, – sofağa çıqtı, bu arada abdezlik yanında indemey turğan Abibulla Suleymanoviçni esledi. – Siz de keliñiz, Saniye apte, musafiriñizni de alıp keliñiz, – dep ilâve etti, aqırın-aqırın merdivenden aşağı tüşip ketti.

Tahta araba qapı qapalğan soñ, Devletov ve Saniye içke kirdiler.

Abibulla Suleymanoviç yerinden qıbrıdamay, çoq vaqıt azbardaki terekleriñ dallarına ve uzaqta Top-qaya üzerinde sarqqan bulutqa baqıp turdı.

III

Ertesi künü quşluq maalinde Abibulla Suleymanoviç Hansaray azbarında kestane teregi altındaki skemleniñ üzerinde yapa-yalıñız otura edi. Elindeki ince ayva fısqıninen topraq üstünde bir daire çizip, onıñ üzerine dalğın-dalğın baqaraq, teren tüşüncelere kömülgen edi.

Küneş şavleleri ziynetli saraynıñ divarlarını aydınlatqan, bağçanıñ ortasındaki qadife çeçeklerini şeñlendirgen. Eriğanların gönçeleri açılğan, qaysı terekleri çeçeklengen, otlar-ölenler yeşergenler. Gürdeli dallarnıñ üzerinde bülbüller sevimli nağmelerini töke, ortalıqnı şeñlikler içine ğarq ete ediler.

Abibulla Suleymanoviç çoq vaqıt susıp turğan soñ, başını köterdi, çevre-çetine köz taşladı.

“Bağçanı ziyaret etkenler çoq ola ekenler”, – dep tüşündi.

Halqnıñ yüzünde azamatlı hizmetten soñ bir hoşnutlıq sezile, er kes bayramdakisi kibi şeñ edi. Küneşten yanğan, kökreklari açıq, sağlam yaşlar qızgın laqırdılar etip, sıra-sıra olıp kezine, arttan küler yüzlü qızlar adımlaylar. Qarşıdaki skemlelerde oturğanlar saraynıñ yüksek minarelerini seyir etip, onıñ tarihına ve arhitekturasına teren qıymet kese ediler... şeerniñ eski ömrüne alışqan Abibulla Suleymanoviç için bu yañılıqlar hucur olıp körüne edi.

Paynına oturıp bezerek, endi skemleniñ diger ucuna çekilip, saraynıñ italyan örneklerini seyir etken Abibulla Suleymanoviç apansızdan, uzaqta, qaya üstünde çapqalağan balalarınıñ davuşını eşitti. Olar töpede, yelemlik yerde sazağan uçura ediler.

“Balalıq ne qadar güzel şey, – dep tüşündi. – Men eñ tatlı künlerimni balalığında keçirgen edim. Qoşuğa çapqan bir cüyrtük kibi keldi-keçtiler. Ebet, cüyrtük kibi kelip-keçtiler. Şimdi olardan eser qalmadı. Eñ saf tüşüncelerimni gönlümniñ terenliklerine kömdim, olarnı ebediyen unuttım. Babamnıñ qaraltısında sade ömür keçirgen edim; men eybetli edim. Balalarnen “Doldu”

oynağanda, elimnen yaqalanılmağan kimse qalmay, cemiyetlerge barsam, Devletovnıñ oğlu dep, meni elleri üzerinde kezindire turğanlar. Men ğururlı edim. Ğurur... qudretli ve metinli söz...

Ğarip Abibulla! Unut! Episini unut. Çünkü babañ, Suleyman Devletov şimdiden soñ iç bir vaqıt 9

evelki derecesini tapalmaycaq. Sen ise, Qaçı boyunıñ yeşil bağçalarında serbest, bir bülbül kibi kezinmeyceksiñ. Rayon kooperativ birliğinde işlegen dayım yardımğa kelmegen olsa, biz ğayıp edik. Babamnıñ canını o qurtardı. Şimdi sağ-esenmi, bilmeyim...”

Abibulla Suleymanoviçniñ közleri aldında, bütün ayat yolu canlandı, bir tüş kibi keldi.

Soñra, kökü keçirdi.

Altın şavlelerini saçıp turğan küneş isar taldasından çıqıp, kestane teregi pitaqlarından qurtularaq, Abibullanıñ celkesine töküldi, terletti.

O, yorğun başını köterip, büllür kibi açıq kök yüzüne baqtı da:

– Ne qadar can sıqsı, – dedi. – Aceba mında benim ömrüm böyle keçecekmi? Men dayanıp olamam. Keterim. Uzaq, eski bir köyge keterim.

Skemleden köterilip, elindeki ayva fısqını sağğa-solğa sallay-sallay, zornen eşittirip sızğıra-sızğıra qapıdan çıqtı. Saray aldındaki köpürden keçti, sol taraftaki qaldırımğa ayaq basayım degende, ögünde eki qadın peyda oldı.

Olarnıñ birisi, Üsniye edi. Qomşusinen beraber poçtağa kete edi. Tüşüncege dalıp keleyatqan Abibulla Suleymanoviçni körgeninen, yüzü azaçıq qızardı, birden adımlarını çabikleştirdi.

– Canıñız sıqılsa gerek, öylemi? – dep söz qattı ve yoluna devam etti.

Eyecan içinde, Üsniyenin sözlerini zornen eşitken Abibulla Suleymanoviç:

– Ebet, can sıqsı, – dep cevap berdi.

Yaş qalpke ateş taşılağan qadın, Hancamı aralığında közden coyuldı.

IV

Şeerniñ üzerine aqşam qaranlığı çökti. Küçük evlerniñ pencerelerinde ve açıq sofalarda yarıqlar köründiler.

Bu vaqıtta Üsniye aqşamlıq yemekni çoqtan pişirgen, azbardaki dut tereginiñ túbündeki tapşan üstünde oturıp, Mansurnı bekley edi. Sarı balçıqnen sılağan ocaqnıñ üstünde güğümniñ suvu qaynay, dut terekniñ üstünde çır-çır mazinler söylene, sofanıñ ögünde yelqanatlar uçuşa ediler.

Mansur, Devletovnıñ evinden bugün üyle avğanda qayıp kelerek, biraz oturğan soñ, baş avrusını çezeyim dep soqaqqa çıqqan, dört saattan berli daa körülmey edi. Üsniye alevlenip yanğan ocaq içindeki ateş başında onı bekley edi. Odunlar yanıp bitken soñ, qorları kızarıp turdı, hayli vaqıttan soñ, olar da kögerdi, aqibeti sönip başladılar.

Üsniyenin yüreginde azap uyandı:

“İnsannıñ ömrü tıpqı bu ateş kibi, – dep tüşündi. – Qalbiñ bir arslan yüregi kibi ura, ömrün perişan alğa kelgen soñ, yana-kül ola. Men yaş edim, er külgen yüzge küldim, küskün çereni acıdım. İnsan-insanğa sadıq dep bildim. Buña qarşılıq alğan mukâfatlarım ne oldı?”

Raqı davası... üstüme cekirüvler... Başqa şey körmedim.”

Yavluğın közlerini silip aldı, lâkin yüzünde tekrar ökünç köründi.

Saat doquz qararlarında Mansur taqattan tüşken bir alda, küçük qapıdan içeriye soquldı, adımlarını nizamsız sürette alaraq azbar boyu evge doğrudı. Merdivenden aqırın-aqırın sofağa tırmaşayatqanda, dut teregi astında sesini çıqarmay oturğan Üsniyeni esledi:

– Sen mındasınıñ? – dep soradı. – Öz başına oturğanıñ ne?

Üsniye közyaşlarını gizleyerek:

– Ya ne yapayım? Kimnen oturayım? – dep cevap berdi ve yerinden qalqıp, ocaq üstündeki güğümnden çaynikke suv tökmege başladı.

Merdivenniñ yarısına çıqqan Mansur, entir-tentir tekrar aşağı endi, tapşannıñ üzerine çökerek:

– Aqşamlıq ne pişirdiñ? – dep soradı. Bu arada eki elinen başına yapıştı. – Uff... Başım fena ağıra – dedi, rafçıq üstünde dünden qalma yarım şişe olacaq, ketirse!..

Üsniye, Mansurnıñ yüzüne baqqaninen, kene içip kelgenini farqladı, lâkin indemedi. Tavağa qoyğan tatarasını aldına yerleştirdi.

– İşte aşamalıq yemek, – dedi. – Bu vaxıtqa qadar bir şey aşamayıp, şimdi raqı qıdırğanıña şaşam. Evni-barqı unutıp kettiñ. Mansur, tüşünip baq, men de seniñ kibi insanım. Meni çekiştirmekte ne tapasıñ? Şeerde benim de tanışlarım-bilişlerim, ve niayet, benim de dostlarım barlar. Qapıdan paynıma çıqsam, darılasıñ. Ya, özüñ... özüñ buni niçün unutasıñ?..

Tavaniñ içindeki aqlarını qarıştırp, maddesiz tarzda zornen aşap başlağan Mansur, bütün ömründe qarısınıñ arzularını añlamağanı kibi, şimdi de söylegenlerini añlamay, onı aldında bulutlar içinde kibi köre edi.

– Men azacıq... azacıq içmek isteyim, – dedi. – Barmı? Olsa, ber içeyim. Olmay eken, ketem – yatam. Uff... Başım ne fena ağıra.

Qaç daqqalar evel dut teregi túbünde, kelse beraber aşarmız, dep, telmirip, Mansurnı beklep turğan Üsniyenin maddesi endi qapaldı. Bavrına bir oq saplanğan kibi oldı.

Aqırından turdı, şişeni qıdırmaq içün mağazğa kirdi.

Qaytıp çıqqanda, dut teregi túbünde endi Mansur yoq edi.

“Kene içmege ketse kerek, – dep tüşündi. – Canım, bu ne demek?”

Yuqarı evge kirdi. Mansur, urbalarını taşlamay, minder üzerine sozulğan, cansız kibi yata edi. Üsniye kederlenip, sofağa çıktı, başını direkke tayandırdı, avlaqta kök yüzüne uzanğan Han Cami minarelerine baqaraq, susıp qaldı.

Közünüñ aldına, Hansaray azbarından tüşünceli-tüşünceli qaytayatqan Abibulla Suleymanoviç keldi. Tünevin aşşam musafirlikte ekende, onıñ mulâyim ve sıcaq baqışlarını, nezaketli sözlerini hatırladı.

– Yoq, yoq. Ayatım ileride böyle devam etalmaz, – dep köküñ keçirdi. – Gül kibi yaşlığım bu divarlar arasında örselendi; ğarip Üsniye, saña yazıq oldı. Lâkin sen daa ğayıp degilsin.

Yaşlığın qaytarıp eliñe berecek kişiler belki, tapılırlar. Yoq, sen daa ğayıp degilsin. Közleriñni açıp, ufuqqa doğru güzel baq. Daa keç olmadı.

Üsniyenin qafasını bu tüşünceler çoq vaxıt boşamadılar. Vazgeçeyim, bu fikirlerni terk eteyim dep baqtı, lâkin olarğa tekrar kelip qapılğanını duymay qaldı.

Maallenin yarıqları yavaş-yavaş sönüp başladılar. Uzaqdan siyrek-serpek köpek davuşları keldi. Şeernin ket-kete teren yuquğa tedarik körgeñi duyuldu.

Ortalıqnı basqan tıñlıq içinde apansızdan azbarın qapısı seslendi, Üsniyenı birden qorqularğa daldırdı:

“Bu nasıl ses ola bilir? – dep tüşündi. – Geceleyin bekli qapını açqan kim?”

Yüzüm asmalarının túbünden eğilip azbarğa köz taşladı. Sallana-sallana kelgen kişinin merdivenge yaqlaşqanını esledi.

– Kim o? Ne isteysiñ? – dep qıçırdı.

Belgisiz adamnıñ:

– Menim... men, – degen ince sesi eşitildi. – Mansur yattımı?

– Yattı... kene kerek oldımı?

– Menim ricam bar edi. Tfu!.. Ağızıma aq-balçıq tiygen. Tfu!.. Tfu!..

– Nasıl rica?

– Bizim apay qapını kilitlegen, meni içke almadı. Tfu!.. Bu da qaydan tiygen ya... Sizde geceleycek edim.

Keç maalde azbarğa soqulğan kişi – Darbali edi. Onıñ laqırdısı, qaarlenip turğan Üsniyenin iddetini alevlendirdi:

– Evniñ qapısını açıq körmek içün vaxtında qaytmaq kerekisin, – dep cevap berdi. – Bu han azbarı degil de...

Darbali cevap bermedi. Aqırından kerı aylandı, abına-sürüne, indemey, qapıdan çıqıp ketti.

Yaqın yerde, yüz sürmege baznası ötkenday dostu-eşi yoq edi. Kene evge doğru yol tuttu. Qapığa yaqlaşqanda, tekrar cesaretsizlendi:

– Apaynen añlaşılma. Aqibeti, kötek aşap toqtarım, – dep mırıdandı. – Ketmeli, geceni yelemlikte keçirmeli.

O, şeernin künbatısındaki yüksek qırğa tırmaşqan tar soqaq boyu çölge cöneldi.

Darbaliñin kölgesi azbardan yoq olğanı kibi Üsniye kene dut tereginiñ yanına keldi, bir vaxıtta Aqmescit mektebinde keçirgen ömrünü ve özüne sadıq dostlarını hatırladı, ökündi.

Keç maalde Top Qaya betten ay doğdı, nurlarını evlernin saçaqlarına saçtı, yer yüzünü aydınlattı.

Maallede er kesten keç yata turğan Nazime qartananın penceresinde yarıq söndi. Üsniye yuqlamağa ketmek içün yerinden qalqtı, merdivenden yuqarı köterilgen vaxıtta, toqtalaraq, kök yüzüne baqıp turdı:

– Ne qadar dülber gece.

V

Han azbarının ögünde, eki toru at yekili, lineyka toqtadı. Lineykaniñ üzerinde, yeşil şalğa bürüngen esli bir qadın, yipek galstuklı, uzunca boylu, kırmızı, uzun betli bir yaş ve bir de, çal mıyıqlı, semiz aydancı buluna ediler.

Yaş yerge tüşti, aydancığa eğilerek, soqaqnıñ aylanmasındaki tahta araba qapığa doğru elini uzatıp:

– Köresiñizmi? – dep soradı.

Aydancı, yaşnıñ eli uzanğan tarafqa baqtı:

– Sarı qapımı? Körem, – dedi.

– İşte men anda kirecegim.

Bu sözlerni aytqan soñ, yaş, lineykadan ayırıldı, aqırın-aqırın tahta qapığa kelip, qaqmağa başladı. Evelâ cevap bergem olmadı. Biraz öttürgeñ soñ, terenden:

– Kim bar anda? – degen qadın davuşı keldi.

Yaş, yorğun sesinen:

– Saniye apte, açınız! – dep qıçırdı.

Merdiven üzerinde ayaq davuşları eşitildi. Çoqqa barımay, küçük qapının zembelegi qıbirdadı, qapı yavaştan aralıqlandı, Saniyenin külümsiregen, hoş yüzü köründi. Aldındaki adamğa baqqaninen, ereslenmek istedi, lâkin deral tanıdı:

– Bekir, sensini? Buyur! Nasıl olup tüştü? Hayır ola... Buyur! Yoq, yoq. Bu yaqqa. Biz şimdi mağazda oturmamız. Töpedemiz. Ya, anañ niçün kelmedi?

Bekir, Saniyenin yan-yanışa merdiven boyu yuqarı köterileyatqanda:

– Pek aves etti, lâkin ne çare? – dep cevaplandı. – Yaz keldimi, tarladan yaqanı qurtarmaqniñ imkânı olmay.

Saniye:

– Fidege qatnaymı? – dep soradı.

– Ebet, fidege qatnay!

Sofağa çıqtılar. Saniye, musafirge oturmaq için yer teklif etti. Özü abdezlik yanındaki kürsüde oturayım dedi, bu arada, ocaqniñ üstünde qaynap, köpürüp turğan süt taşıp ketti. Saniye abdırıp, ocaqqa çaptı.

Bekir külümsiredi:

– Farqına barasınızmi, Saniye apte, – dedi. – Kelecek musafirler daa barlar. Sütüñiz çoyunda turmay.

Saniye öglüginen çoyunniñ eki qulağından tutup, ocaqniñ yanışasındaki qazanayaqqa yerleştirerek:

– Maña köre, eñ müteber soyları endi keldiler, – dep cevap berdi. – Abibullanıñ qaytqanından haberiñ bardır, degilmi?

– Nasıl Abibulla?

– Bizim.

– Siz şaqa etesinizmi, Saniye apte?

– Yoq, canım. Şaqa etmeyim. Sağ-selâmet kelip çıktı. Körseñ, tanımazsın. Şeerde oquğan vaqtıñızda o: ne edi! Şimdi tılema kesilgen. Kâzim oca onı sınaq baqmaq istedi, lâkin bir söznen 12

ağızını qapadı qoydı. Ğarip nege oğrağanını bilmedi. Men, dey, çoq ilimler oqudım, dey. Men, dey, profesrlarınıñ ögünde ders aldım, dey. Aysa! Şimdi özü de kelir.

– Ya Suleyman ağa qayda?

– Hizmetine ketti. Tünevın kelgen olsañ, bütün vaqt evde edi. Bekir, sen uzaq yoldan keldiñ, canım. Belki, açsındır. Sevingenimden, soramağa da unuttım.

– Zamet etmeñiz, Saniye apte! Açıqsam, yalvartqan adetim yoq. Abibulla kele qoysa edi.

– Tezden qaytırım, dep çıktı. Kelir, kelir. Sabır et! Bu seneniñ mahsulı nasıl? Sizge sarı bozdurğan aşamağa baracaqmız. Aytсам, inanmazsın. Üç yıldan berli bir yerge çıqıp olamaymız, canım, Bekir. Ana, Abibulla da keldi.

Saniye merdivenge taba kelip:

– Balam, seni musafir bekley, – dedi. – Baqayım, tanırısnımı? Kim bu?

Abibulla, sofanın töründeki skemle üzerinde, özüne baqıp, küleyim-küleyim dep turğan kişini körüp toqtaldı.

Musafir ahır-soñu, külip ciberdi:

– Sen çoq deñışkensin, – dedi ve yerinden turdı, Abibullanıñ elini qaviy tutup, ağırır derecede sıqaraq, bir qaç kere sallap aldı, soñra eki omuzına yapışıp, bir talay silkindirdi. – İnsan böyle deñişe eken, – dep tekrarladı – Saniye aptem kelgeniñni söylemegen olsa, körgende iç tanımaycaq ekenim.

Yerlerine oturdılar. Abibulla Suleymanoviç musafirniñ qıyafetini diqqatlı sürette közden keçirdi.

Sen tekmi köylüğe çevirilgensin, Bekir, – dep sözge kırıştı. – Senden piçenlerniñ, pelit terekleriniñ qoqusı kele.

– İnkâr etmeyim, – dedi Bekir. – Men tam bir köylüm: balaları oqutam, terekleriñi çapalayım, yer qazam, zarzavat asrayım, kerek olsa, cemaatqa yardımğa da kelem. Sen olsañ, yapmazsını?

– Men yapıp olamaz edim. Bala terbiyelemek... oqutmaq... Yoq, canım! Tabiatıma kelişken hizmet degil.

– İç fenalığı yoq. Aksine, men bunda zevq tapam. Menim hatırımda... Şeerde oquğanda sen ressam olurım dep hayallana ediñ. Niçün aceba? Saña bunu kim mecbur ete edi? Kimse de.

Özüñiñ avesliğin bar edi, degilmi? Niçün benim ocalıqqa niyetim ola bilmesin?!

– Doğru. Lâkin bu meslek seni iprandırır. Yaş ekende qartaytır, saña yazıq olur. Çünkü ocalıq büyük ğayret istey.

– Bu yaşma keldim, ğayret istemegen meslek körmедim ve eşitmedim. Er cefanıñ bir sefası ola. Yoq, canım, ocalıq müteber iş.

Abibulla Suleymanoviç musafirniñ fikrine tekrar itiraz etmek istedi, lâkin bu arada aşığıda araba qapı artından eşitilgen davuş, sözünü böldi.

Bu, qadın sesi edi.

– Saniye apte, çıqsanız mında! – dep qıçırdı.

Saniye merdivenniñ ucuna barıp, aşığı egilerek:

– Kim o? – dep soradı.

Kene, dalğın qadın sesi eşitildi:

– Rica etem, çıqınız!

Saniye acele-acele aşığı endi, azbar qapığa yaqlaşqanda:

– Üsniye, sensini? – dep soradı. – Canım, içeri kirmey, qapını qaqqanıñ ne?

Araba qapınıñ küçük qanatı yavaştan açıldı, Üsniye kederli bir alda içeri kirdi. Saniye onıñ yüzü divar kibi ağarğanını eslep, ayrette qaldı.

– Üsniye, tuvğanım! Saña ne oldu?

Üsniye cevap beralmadı. Kirpikleri arasında nur kibi közyaşları peyda oldılar. Biraz susıp turdı, soñra Saniyege bala baqışlarını doğrultaraq:

– Mansur ölüm alında, – dedi. – Gece saat dörtten berli başınıñ ucundan ekim ayrılmay. Ne yapacağımıñı bilmeyim. Şaşqanımdan sizge keldim. Yüregim dayanmay.

– Hayır ola. Apansızdan bu ne demek?

13

– Aqlım yetmey, Saniye apteçigim. Tünevın keç olğanda keldi, başım ağıra dep şikâyetlendi, yatıp qaldı. Gecenin bir maalinde inlemege başladı. Turıp baqtım, bütün vucudı ter içinde edi. Qomşu Nikanor aqaynın oğlançığı ekimni çağırđı. Şundan berli esini toplamıy.

Saniye apteçigim, kelip baqınız, yalvaram. Ekim qaytmaq istey, men aptekağa ketem. Yalınız taşlamağa qorqam.

Saniye, ayat içinde savut cuvayatqan Dorağa davuş etti. Dora acele qapıdan sofağa atılğan arada, oña:

– Çabık ol, benim fırlantamı ber, – dep qıçırdı.

Dora, bir munasebetsiz, yarı yoldan fırlanta istenilgenine taaciqlendi ise de, soñudan, – “Bu, Saniye aptede birinci kere degil”, dep tüşündi, aman, kişilik evge kirdi. Aşıqqanından, kilimniñ ucuna sürünip abındı, qayıtp onı tüzeteyim degende, omuzinen çeçek savutına urundı. Közüniñ aldında, divarda asılı turğan fırlantanı körmey, odanın içinde çapqalamağa, qıdırıqlamağa başladı.

Aşağıda, merdiven yanında sabırsızlıqnen beklegen Saniye:

– Dora, qayda battıñ şu? – dep tekrar qıçırdı.

– Şimdi, şimdi.

Nıayet, fırlanta közüne çalındı. Alıp, merdivenden aşağı cuvurđı.

Bekir evge kelgeninden berli sofada körülmey turğan Doranın, şimdi, niçündür, peyda olup, böyle çapqalağanına taaciqlendi. Egilip sofadan azbarğa közettı, Saniyenin yaş qadınnen beraber araba qapıdan çıqıp keteyatqanını kördı.

– Abıbullı, bu ne ya? – dep muracaat etti. – Saniye aptenin yüzü pek qaarlı körüne.

Abıbullı, abdırıp yerinden turdı, anasınıñ yanındaki qadıña közettı, Üsniye ekenini tanığan soñ, yavaştan, Bekirniñ sözlerini tekrarladı:

– Kerçekten de... Bu ne eken?

Sofağa qayıtp kelgen Doradan sorılğanda, o da omuzlarını qıstı, başını qıyıştırdı:

– İç bir şey anlap olamadım, – dep cevap berdi ve aşhanağa kirip ketti.

Abıbullı Suleymanoviç, Bekirge aylanıp:

– İsteseñ, azbarğa çıqayıq, – dedi. – Qaysı terekleriniñ salqınında oturmaq, zan etsem, mından güzeldir.

Bekir itiraz etmedi. Ekisi sabırlı-sabırlı merdivenden tüşti, terekleriniñ, taldasına doğru kettiler.

Azbarda köbelekleriniñ uçuşu, sarı balçıqnen sılanğan sepetleriniñ çevresinde aylana bergen balqurtlarınıñ vızıldısı, saçaqlarda yuva yapqan qarılğaçlarınñ sevimli türküleri hoşnutlıq doğura ediler.

– Mında, aqiqaten, fena degil eken, – dedi Bekir. – Menim köyge bağlanıp qaluvımniñ sebebi de budır. Tabiat dülberliginden çoq zevq alam. Şunıñ özüne, institut ömrünü de unutıp olamayım.

– Anda da bağlısıñ, öylemi?

– Ebet... Anda da bağlım.

– Şay olsa, seniñ vaziyetiniñ zor eken. Eki yaqtan bağlı adam, sıqıntığa qalğanda, ekige bölünmege mecbur, bu qolay degil.

Abıbullı Suleymanoviç, erik teregi astında bulunğan tahta setke oturđı. Bekir uzanıp, daldan yeşil yapraq qopardı, ağızına qoyıp, qıçırtmaq istedi, lâkin özüni tutalmay, Abıbullanın sözlerine külip ciberdi:

– Maña öyle keke ki, muradımnı anılamadıñ.

Men eki türlü bağ hususunda aytım, em iç birinden ayırılmaq istemeyim. Aksine, olarnı izlemege borclum. Biri, seniñ begenmegen – ocalığıñ, digeri ise, Taşkente oquğan dost qızındır.

Abıbullı Suleymanoviç külümsiredi. Bekir bunı abaylamadı. Bağçasarayda oquğan maalde Bekirniñ, qızlardan qorqqan, utançaq yaş olğanını hatırlap aldı.

– Demek tezden toyğa baracaqmız, öylemi? – dep soradı.

– Ebet... tezden. Mümkün derece, tezden... Ayıp etme? Sen nasılsıñ? Menim bir şeyden haberim yoq. Belki de, bala-çağa saibisindir?!

14

Abıbullı Suleymanoviç bir kereden cevap bermedi. Sağ ayağını yerden aldı, eki elinen tizini qayıp tuttu, ayaqqabınıñ ökçesinen bir kaç kere setniñ tahtasına urıp aldı, birazdan, Bekirge aylanıp:

– Men vaqıt tapmadım, – dep külümsiredi. – Lektsiyalar... ekspeditsiyalar... bilesiñmi? Asıl da imkân bermediler. – Biraz turğan soñ: İnsan eñ evelâ yükselmeli, – dedi. – İdeal... insanda ideal olmalı, men merdiven boyu öz ideallarımniñ yüksekliklerine köterilem. Ebet, insan oğlu yükselmelidir. Evlenüv ise...

Bu arada azbarğa Saniye kirdi, terek astında Abıbullanı ve Bekirni körerek, olarğa doğrudı.

Abıbullı yerinden turdı, anasına yaqınlaşıp, sabırsızca:

– Sizge ne oldı? Niçün böyle çapqalaysınız? – dep soradı.

Saniye setniñ üzerine yerleşti, başındaki fırlantasını çekti, teren nefes aldı:

– Mansur ölüm alında, oğlum, – dep cevap berdi. – Ekim baqtı, pek yaramay, dedi.

Musafir yerinden turdı, pitaqlar arasından kök yüzüne baqtı, üyle avğan, terekleriniñ taldaları öz yerlerini çoqtan deñiştirgen edi.

– Çıqmağa vaqıt. Saniye apte, ayıp etmeñiz, men keteyim, – dedi. – Şeerde işim bar.

Sağlıqnen qalıñız!

Bekir, Saniye aptenin elini aldı, soñra Abıbullığa hitapnen:

– Mıtlaqa kel! İstegen mahsulünü aşarsıñ, – dedi. – Kelirisiñmi?

– Kelirim, – dedi Abıbullı Suleymanoviç. – Ekimler dağ avasından faydalanmamnı tavsiye ettiler. Yaşlığımda cürgenim o yüksek qayaları, yelemlik Babulğan Dağlarını, bereketli bağçalarnı alâ unutmadım.

Saniye apte – “Üylelik aşqa qal, tezden Suleyman ağa kelecək”, dep baqtı, lâkin Bekir dinlemedi. Bicagını üstüne kiye-kiye qapıdan çıqtı.

VI

Abibulla Suleymanoviç şeerge çıqqan sayın er daim körgenleri – kene şu Hansaray, şu qıyış aralıqlar, şu çıplaq qayalar edi. O, talaşqan, raatsız yüregine teselli bergenday iç bir şey tapamay edi. Üsniyeni körıp, onıñ güzel közlerine toyğancek baqmaq, gönünü açıp qoymaq istey edi.

Lâkin Üsniye... şaylı Üsniye körünmey edi. O, bir aftadan berli essiz hasta yatqan Mansurnıñ başı ucunda edi.

Abibulla Suleymanoviçni can sıqıntısı sardı. Evniñ divarları onıñ celkesinden basqan kibi oldılar. Ahır-soñu, yürek tarsıquvına dayanamay K... köyüne, büyükanasına ketmege qarar berdi.

Tenzile qartana köyniñ yuqarısında gürdeli özenniñ kenarında bir qatlı cam sofalı evde yaşay edi. Evlengeniniñ üçünci yılı, aqayı Babulğanda bik teregi tübünde qalıp ölgen. Qart Tenzile, sığırçıgınıñ sütü-qatıgınen, evi aldındaki bağçaçıqniñ sebzevatnen keçine edi. Evniñ sırt penceresinden Ay-Petri etegindeki çıtırman dağlarınñ tazeligı cayılıp yata edi.

Bizim musafir aqşam üstü apansızdan kelip tüştı, Tenzile qartananı sevindirdi, çım-çırt evini şeñlendirip ciberdi. Büyükana ve torun yarı gecege qadar qonuşqan soñ, keç maalde yuqlap qaldılar.

Küneş doğıp, Babulğannıñ töpesine köterilgen vaqıtta Abibulla Suleymanoviç evniñ aldındaki bağçağa çıqtı. Terek üstüne minip, can erik aşadı. Andan soñ yolğa çıqtı. Dermen arıqnıñ yanına kelgende, qarşısına yaş bir qıznen beraber Bekir rastkeldi. Bekir, Abibullanı körgende:

– İşte, özü de, – dep qıçırdı. – Soñki sefer keleyatır edim. Ne ise de... hoş keldiñ, Abibulla!

– Sağ ol, Bekir. Sen endi yaşarıp başlağansın. Tatil yaraşqan.

– Tatil degil. Şimdi ruhiy raatlıq keçirem... Tanış oluñız, – dep teklif etti.

Abibulla Suleymanoviç qızğa elini uzatqanda, qara saçlarını, iri közlerini körıp, içinden

“Leylâ Talib-zade”, dep fısıldadı. Deral özüni elge aldı, qızniñ qolunu tuttı:

– Tanışlığımızdan pek memnünim, – dedi. Başqa iç bir söz söylemedi.

Onıñ közü ögüne Leylânıñ yel uçurıp cibergen şlapası keldi. Vagonnıñ qapısında: “Meni iç bir yerde körälmaycaqsız”, degen sözlerini hatırladı.

15

Leylâ, tanış adamınıñ betine baqqanda, eyecanğa keldi, yanaqları alevlendi, lâkin sustı.

Beyaz, yımşaq elini uzattı, keri qaytarıp alğanda, üzerinde qıp-qırmızı parmaq izleri qalğanını esledi.

– Aydı, endi evge kirmekte mana yoq, – dedi Bekir. – Köyni dolanayıq, isteysiñmi?

Olar eki tarafı bağçalıq soqaq boyu aqırın-aqırın aşğa doğru cöneldiler.

Leylânıñ sol tarafından, laqırdığa qoşulmay cürgen Bekir, azbar üstündeki terekniñ etrafında dolanğan qurtlarını kösterip:

– Baqıñız, terekniñ quvuşında balqurt bar, – dedi. – Muqayt oluñız...

Bekir sözünü bitirmedi, balqurt Abibulla Suleymanoviçniñ közüne kelip qondı. Ellerini sallap, qurtıñ qorquzmaq istedi, lâkin qurt qonğan yerinde inesini sançqan soñ, yerge tüşip ketti.

Leylâ, Abibulla Suleymanoviçniñ közüne yapıştı, bürtilgen tikenı tarzında, sançılıp yatqan ineni çekip çıqardı amma, köz qapağı mos-mor olğan edi.

Leylâ yanıqlap:

– Ağırtamı? – dep soradı.

Közü yaşlanıp ketken Abibulla Suleymanoviç:

– Pek fena ağırta, – dedi. – Ne oğursız ayvan eken. Sağ ol, Leylâ!

Bekir sabırlı sürette:

– Eliñnen toqunma, – dep tenbiledi. – Yoqsa, şişip başlar.

Olar tar soqaq boyu keçip, bağça içerisindeki gölge yaqınlaştılar. Yüksek qarağaç terekleriniñ kölgesinde bulunğan, küzgü kibi parlaq gölniñ üzerinde tar köpür uzanğan, diger tarafında ise şınıldap çeşme aqa edi.

Leylâ gölniñ kenarına kelgende:

– Bu yerde toqtayıq, – dedi. Baqıñız, ne qadar eglenceli, dülber manzara!!

Bekir bunıñnen razılaştı:

– Bundan daa lâyıq yer yoq, – dedi. – İşte, oturmağa skemle de bar. Buyurıñız!

Abibulla Suleymanoviç köpür boyu bir kaç adım ileri ketti, gölniñ ortasına barğanda toqtadı:

– Tap Petergofni hatırladım, – dedi. – Barğan yeriniñizmi iç? E-ee-ey. Pek şüretli yerdir.

– Sırası kelmedi, – dedi Bekir. – Şahsen benim yalıñız Orta Asiya qumunen aşnalığım bar, Ferğaneni maqtar edim, Petergofnen ölçeştire dersiñ. Ondan soñ, Püşkinniñ canını da ağırtaq istemeyim, – dep küldi.

– Sen Püşkini, evelki kibi, kene çoq oquysiñ, öylemi?

– Onsuz mümkün degil.

– Unutqanı. Bir zamanda özüñ de yaza turğansın, Bekir. Taşladınıñ yoqsa?

– Hayır. Menim fikrimce, işni başlağanğa qadar güzel tüşünmeli. Başladınıñ, iç de taşlama!..

Kerçek, bir zamanda sen de acayip resim yapa ediñ. Şimdi adını bile añmaysıñ. Aqlıñdamı, oca saña, Qırım Lembranddi degen edi.

Arqadaşlarınıñ laflarına qoşulmay, skemleniñ ucunda oturıp, suvğa dalğın-dalğın baqıp turğan Leylâ, birden ögüne egildi:

– Balıqlarınıñ arqalarını köresiñizmi? – dep sevindi. – Özen balığına iç de beñzemeyler. Bala ekende qızların mında kırmızı balıqlarını seyir etmege kele turğanmız.

Abibulla Suleymanoviç deral Leylâğa baqıp:

– Demek, balıqlar tap balalığınıznı hatırlattı, öylemi? – dep söz qattı.

– Ebet, hatırlattı...

Leylâ köktüs keçirdi soñra aqırın-aqırın soqaqqa tüsti; Bekir onıñ peşinden yetip, qoltuğundan tutaraq, özen betke kettiler. Abibulla Suleymanoviç çeşmeden salqın bir suv içip, artlarından cuvurdu.

Leylâ yüksek dağlarğa közüni almay baqtı-baqtı, soñ qozğalıp, coşıp ketti:

– Men bu yerlerniñ taşında, toprağında bir muabbetlik sezem, – dedi. – Maña, er terek külip baqa. Bu qoca dağlarnıñ uvultısı, bu özenlerniñ şuvultısı, bu sevimli quşlarnıñ nağmeleri qalbimni gürdelendireler. Köyge kelgen sayın onıñ dülberliklerine deli-divane olam. Kelem, qıymay-qıymay taşlap kete edim...

16

– Bir vaqıtta tuvğan-ösken yerlerimni, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – men de seve edim.

Şimdi aqlıma bile ketirmeyim.

– Tuvğan, öskeniñni sevmemek mümkünmi? Soy-sop episi baba yurtunda tapıla. Eñ accı yarañını bağlamağa olar keleler. Tuvğan yer kibi asıl da olmay.

– Maña öyle keke ki, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – sizde, iç kimseniñ qalbinde yaratılmağan küçlü bir sevgi bar. Siz sevmeye yahşı bilseñiz kerek.

Leylâ indemedi.

Üçü de yüksek divar boyu ketip, besedkağa aylandılar.

– Sevmek, – dedi Bekir, – eñ yüksek, eñ qıymetli bir duyğu! Sınırsız ve ateşli bir tarzda yalınız saf yürekli olğanlar seve bilirler. Zaten ömürniñ de baylığı sevgi degilmi? Bu yaraşlıqlı terekler, o quşlarnıñ nağmeleri samimiy sevgini alevlendirgen birer vasta degillermi?

“Bu yerlerden çıqqan suvlar parıldar;

Tüzgün aqar, etrafa hoş şarıldar”, – degen şair. O da tuvğan yurtunu seve eken.

Abibulla Suleymanoviç mektepte ekende Bekirden bu satırlarnı eşitip, begengen ve yazıp alıp, ezberlegen edi. Şimdi Bekirniñ artından:

– “Tüzgün aqar etrafa, hoş şarıldar” – dep tekrarladı, lâkin ilerisini aytalmadı.

– Şair daa ne degen? – dep soradı. – Men diñlemek isteyim.

– Daa ne degenini evde söylerim. Bizge baracaqmız degilmi, Leylâ?

– Küneşke baq, pek keç oldı.

– Canım, niçün keç olsun! Abibulla, saatñ kaç?

– Üçke on daqqa bar.

– Kördiñmi? Sen daima aşığısıñ. Sebebi ne, bilmeyim.

– Onıñ pek adiy sebebi bar, – dedi Leylâ. – Kelgenimden berli evde iç bir şey baqqanım yoq.

Yarın barırım. Abibulla Suleymanoviçnen ketiñiz. Anaña selâm söyle. Yarın... Yarın mıtlaqa barırım. Şimdilik sağ oluñız! O, azbardan atladı ve bağça boyu acele-acele ketti.

Abibulla Suleymanoviç, közden coyulğanğa qadar Leylânı gizli baqışlarnen özğardı.

Bekir qoltuğundan tutup:

– Kettikmi? – dep soradı.

Abibulla Suleymanoviç öz tüşüncelerinden bir kereden qurtulup olamay, ereslenerek:

– S-si-zgemi? – dedi. – Kettik!

VII

Tenzile qartana aqşam torunını sofa aldında bekley edi. Terekler arasından onıñ evge keleyatqanını körgeninen:

– Balam, endi qasevet etip başlağan edim, – dedi. – Açıqmadıñmı? Üylege azırlağan yemegim suvıp qaldı. Cür-cür, aydı!

Sofanıñ aldında kürsü üzerine sinini yerleştirip, aşamağa oturdılar.

Bekirnen biraz kezindik, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – ondan soñ, evlerine kirdim.

– Leylâ yoqmı edi, balam?

– Epimiz beraber edik.

– Soñ, nasıl, begendiñmi?

Abibulla Suleymanoviç cevap bermedi. Aşap bitirgen soñ:

– Çoq cürdik, yorulduk, büyükana, – dedi: – Yarın arıqbaşqa ketecekmiz.

Arası yarım saat keçer-keçmez, setniñ üstüne çalqa tüşip yattı. Tenzile qartana ise, tışta ocaq başında ağızında çubuğı, çoq vaqt puğuniñ sesine, özenniñ şuvultısına, köpeklerniñ davuşına diñlenip turdı.

Abibulla Suleymanoviçniñ keç vaqtqa qadar közüne yuqu kirmedi. Onıñ hayalında Leylâ canlandı.

Bağçada, göl yanındaki terekleriñ kölgesinde turğanda bu qızniñ baqışlarında ne qadar tatlı ömür alâmetleri oqula edi... Alâmetleri degil, onıñ özü büt-bütün ayat edi. O, bağçada uçqan 17

serbest bir quş, dalda ötken sevimli bülbül edi. O, bir saadet dünyası edi. Lâkin ne fayda ki... o, başqasınıñ olacaq... o, büllür kibi vucutnı tezden başqası saracaq, onıñ öpüşlerinen zevqlanacaq.

Tüşüngen sayın sağına-soluna aylandı, yastığını bir yerden diger yerge avuştırdı, olarnı yumruqladı, ahır-soñu, yüz üstüne qapaqlanıp, başını pufqa kömdi.

Kündüzki kezintiden soñ, niçündür qalbinde Bekirge qarşı gizli isler uyandı. Evlerini körgende, begenmedi. “Medeniy adamnıñ durağına beñzemey”, dedi. Onıñ ańında Bekirden uzaqlaşmaq içün, küncülüкке beñzer bir zeval doğdı.

Közleri yuquğa keteyim degende, Üsniyeni hatırladı. Onıñ soñ künlerde kederden sararıp solğan çerisini köz öğüne ketirdi, azaplandı.

Saba turğanda, küneş doğmağan edi. Büyükanasınıñ bağçada biber suvarğanını körüp, yanına keldi:
 – Büyükana, – dedi. – Evde işiñiz olsa, qaytınız. Men suvarırım.
 Tenzile qartana torunınıñ yüzüne baqtı, onıñ cırayı kögergenini, közleriniñ astı morarğanını kördi.
 – Niçün böyle erte turdın, oğlum? – dep soradı. – Kör çibin taladımı yoqsa?
 Abibulla Suleymanoviç büyükanasınıñ qolundan çapanı aldı, yolaqnıñ ucuna çıqqan suvnu quru yolaqqa ciberdi, soñra başını köterip:
 – Hayır, iç bir şey talamadı, – dep cevap berdi. – Pek güzel yuqladım. Ketiniz, men beceririm...
 Tenzile qartana, biber ocağı başında yulqıp taşığan kögetlerini quçağına alıp, evge qayttı.
 Nomay suvnen biberlerni suvarmaq zevqlı edi. Bazı sıralarınıñ toprağı eşilip, suv diger yolaqlarnı göllendirdi ise de, ocaqnıñ yarısına barğan soñ, tüz yerde, suv bir daa taşmadı.
 Ocaqnı suvarıp bitirgen maalde küneş endi Babulğanınıñ üstüne bir sıırıq boyu qadar köterilgen, ortalıqnı qızdırğan, ve onıñ celkesini terletip başlağan edi.
 Elindeki çapanı taşladı, uluqtaki suvğa elini-betini cuvıp, evge qayıp keldi.
 Saba yemeginden soñ, sofanıñ aldına çıqqanda Bekirni kördi.
 – Ketemizmi? – dep soradı.
 – Ketemiz, – dedi Abibulla Suleymanoviç. – Qarmaq ketirdiñimi?
 – Ketirdim. Baq, kelişemi? – O elini açıp, qarmaqlarnı köstererek, tayaq tapmaq kerek, – dep ilâve etti.
 Abibulla Suleymanoviç evniñ artuna aylandı, pıtaq kesmek içün kürtüç teregine mindi. Bekir bu arada sofanıñ aldından ğayıp oldı, birazdan soñ, Leylânen birlikte qayıp keldi.
 Abibulla Suleymanoviç tayaqlarnı alıp keldi. Ocaq yanındaki kürsü üzerinde oturğan Leylânı körgende, yüreginde sevinç ve zevq is etti.
 – Hoş keldiñiz, – dedi. – Köresiñizmi, sizge qarmaq tayağı azırladım. Balıqlarımıznı bölüşecekmiş. Bedava bellemeniz...
 – Eger tutsam, episini bermege azırım, – dedi Leylâ. – Lâkin bölüşmege şey tapılmaz dep qorqam.
 Bekir tayaqlarnı qoltuğına qıstı, Abibulla Suleymanoviç sılavçan qoymaq içün eski teneke qutu aldı, Leylâ ise yipek boyun bağıñı çezip, başına bağladı, yolğa çıqtılar.
 Arıqbaşqa yetkenge qadar Leylâ, Bekirniñ qoltuğına bıraqladı. Özen boyundaki irili-ufaqlı taşlar, yüksek bentler, sarp keçitler onı ziyetlendirdi, yorulttı. Abibulla Suleymanoviç ise, birer-birer taşların astından sılavçan qıdırdı, qutusını tıdurmaz vazgeçmedi.
 – İşte endi keldik, – dedi Bekir. – Biraz nefes alıp, soñra işke başlarmız, şay degilmi?
 – Ebet, aşırmağa ne bar? – dedi Leylâ, soñ Abibulla Suleymanoviçke aylanıp: – Siziñ, saba erte bağçada çalışqanıñıznı seyir ettim! – dep, ilâve etti. Bu qadar işkir ekeniñizni bilmey edim.
 Abibulla külümsiredi:
 – Saba erte turdım. Canım sıqıldı. Aydı, dedim, büyükanama yardım eteyim...
 – Yarğınız yarı gece maalinde alâ daa sönmey edi. Zan etsem, pek keç yattınız.
 – Büyükanam oturıp qaldı. Men erte yattım...

18

Abibulla Suleymanoviç sustı. Yalınız terenden köküş keçirdi, soñra, tayağına yipni bağladı, qarmağıñıñ ucuna sılavçan keçirip, tıynaqnıñ kenarındaki yüksek taşnıñ üzerine çıqtı. Bu arada, ayaqqaplarınıñ bavlarnı çezeyatqan Bekirge:
 – Mında balıq çoq, – dep muracaat etti. – Menim ümütüm yerine kelecikke beñzey. Bu zenaatnı pek sevem.
 Bekir balaqlarnı çermep, özenniñ diger yağına keçerek, suvnuñ üzerine köndelen uzanıp ketken qalın qarağaç tereginiñ üstüne yerleşti, qarmağıñı suvğa attı.
 – Qana, baqayıq, – dedi Leylâ, – eñ aldın balıqnı kim tutsa, bahıtlı odır.
 – Öyle olsa, qarmaqnı taşlayım, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – çünki ömrümde iç bir vaqıt bahıtlı olmadım ve olurım dep de düşünmeyim.
 – Bu qadar ümitsizlik... – dedi Leylâ.
 – Çoq yazıq ki, söylegenim – aqıqat.
 Bu esnada Abibulla Suleymanoviç elindeki tayağıñıñ qıbırdağanını duydu. Elini birden yuqarı tarttı: qarmağıñıñ ucunda büyük bir sazannıñ çapalağanını kördi.
 Leylâ yerinden atılıp turdı. Abibulla Suleymanoviçniñ yanına keldi:
 – Aqıqatıñız böyle olamı? – dep küldi. – Şimdiden soñ sözüñizge inanmaycağım. Bekir!..
 Bekir... baqsa, ne büyük sazan!..
 İşine büyük diqqatnen közetip turğan Bekir başını bile köterip baqmay:
 – Pek qıçırma, balıqlarnı qorquzırsın, – dedi. – Bir plâqa aylanıp cüre, asıl da tüşmey.
 Av üylege qadar devam etti. Bu zenaatqa Leylâ da qoşulmaq istedi, qarmağıñı kaç kere atıp baqtı, tüşken şey olmağan soñ, vazgeçti. Bir talay vaqıt, öz başına özen boyunda ğayıp olıp, qaydadır, cuvunıp, silanıp keldi.
 Bekirnen muamelesinde samimiy körüngeñ Leylâ er laqırdısında Abibulla Suleymanoviçniñ tabiatındaki inceliklerni öğrenmege aves etkeni duyuldu. O, Abibulla Suleymanoviçniñ areketlerinde nasıldır, bir qabalıq, nizamsızlıq oquy, bu sebepten de, onıñ angı ayat yolunu taptap kelgenini ve nasıl yolnen keteceğini bilmek istey edi. Leylâ Bekirnen söylese, Abibulla Suleymanoviçniñ dinley edi.
 Abibulla Suleymanoviç ise qarmağıñı özenge ata, suvda Leylânıñ közlerini qıdıra edi.
 Nasıl oldı, nasıl olmadı, ava birden deñiştı. Töpede büyük qara bulut peyda oldı.
 Küçlü yel çıqtı, tereklerniñ pıtaqlarını sallap başladı.
 Leylâ, sıyarıp başlağan kök yüzüne baqtı da:

– Betime yağmur tamçısı tüştü, – dep qıçırdı. – Qaytmaq kerek, davranınız!! – o, deral ayaqqaplarını kiydi, acele-acele yolğa tüştü. Çoqqa barmay, artından Bekir ve Abibulla Suleymanoviç köçtiler.

Köyge kelip kirgende, ekindi maali edi. Yağmur biraz sepelep baqtı, yağmay, açılıp ketti.

Abibulla Suleymanoviç qapı aldında sağlıqlaşıp, evge kirdi.

Leylânın yüreginde bir qatıyetsizlik, bir zayıflıq asıl oldu. Miyini amansız bir qurt kemirdi, kederlendirdi.

O, şimdi evge ketip, minder üzerine yıqlaraq, toyğancek ağlamaq istey edi.

Yeşil boyalı araba qapının aldında ayırılışqanda, Bekir ondan:

– Bizge barayıqmı, Leylâ? – dep soradı. – Niçün indemeysiñ?

Leylâ, tüşünceli başını aqırından yuqarı qaldırıp, Bekirniñ acizlik içinde qalğan közlerine baqaraq:

– Hayır, baralmaycağım, – dep cevap berdi ve qapının qanatını örtip, ğayıp oldu.

VIII

Abibulla Suleymanoviç aqşam bağçanı dolanmağa çıqtı.

O, taze qoçan atqan mısırboğdaylarını, soğan tahtalarını, örken cayğan qabaqlarını közden keçirdi, soñıra, törde azbar üstünde bulunğan gür dallı terekke cürüş etti. Bu esnada, qomşu bağçanın içinde suv arığı başında Leylâ közüne çalındı.

– Meraba Leylâ, – dep seslendi. – Bu qadar yaqın ekensiñiz, albu ise davuşıñız çıqmay.

19

Tanış ses Leylânın qulaqlarına hoş keldi, artına aylanıp baqqanı kibi, Abibulla Suleymanoviçni körerek, külip ciberdi:

– Ya meraba! Siz de deryalar artında degilsiniz, lâkin dünyada yaşağanınız belli degil. – O, elindeki qopqanı arıq yanında qaldırıp, oña taba doğruldı: – Kene biberlerni suvarasıñızımı? –

dep soradı. –Men sizni köy hizmetini sevmesiz dep eşitken edim, közlerim ep aksini köre.

– İstemey edim. Özüñiz söyleñiz, ne yapayım?

Halqnen tanışlığım yoq. Bir Bekirni bilem, o da bir aftadan berli körünmey. Şerge kettimi, yoqsa?

– Bilmeyim.

– Canım, sizden ğayı buni kim bilecek?

– Bekirni men de bir aftadan berli körmeyim.

– Niçün?

– Rica etem, bu hususta menden bir şey soramañız... Başqa laqırdı eteyik. Köyde sizniñ canıñız sıqla, öylemi? Çoqça çalışmaq kereksiñiz...

– Men tezden ketmek isteyim.

– Niçün böyle çabık bezdiñiz? Men sizni bütün yaz otırırsınız belley edim.

– Maqsadım şu edi. Kerçek, sizlernen cürmesi ğayet hoş. Lâkin...

O toqtalıp qaldı.

– Söyleñiz... çekinmeñiz.

– Hatırıñızdamı?... poyezdda körtüşkende, siz maña: “meni iç bir yerde körmeyceksiñiz”, degen ediñiz... Taliy bizni kene kelip taptı.

– O zaman yañılğanıma şimdi çoq sevinem. Eger siz mından ketseñiz, biliñiz ki, benim de canım sıqlaçaq.

– Bekir siziñ canıñızını sıqıldırma...

Leylâ indemedi, başını aşağı aldı.

– Ah, siz meni añlasa ediñiz, – dedi, köküs keçirdi. Onıñ yüregini accı bir şey yaqqanı duyuldı. – Men onıñnen üç yıl Taşkent institutında oqudım, ebet... üç yıl. Qırımdan yalınız ekimiz edik. Menim tilimde söylengen, benim adetimce iş körgen yalınız Bekir edi. Men oña alıstım... Gecemni kündüz etip oqudım, çünki parlaq bir ömür bekley edim. Qırımğa kelsem, ayatımda yañı bir devir açılacaq edi, benim içün onıñ ne qadar büyük qıymeti bar edi.

Bilesiñizmi? Keldim. Ümütlerime, oña olğan muabbetime qarşı mukâfat olaraq...

Leylânın boğazına bir şey tıqalğan kibi oldu.

– Siziñ içün fenalıqta bulunmağandır, ebet.

– Men de öyle tüşüne edim. Keldim... Bekir başqasinen yaşağan... Bala olğan... Menim namusım ayaq astında taptalğan.

– Ya... ebet... ümüt olunmağanday areket...

– Sizge açıq gönüllü olmaq istedim... Ayıp etmeñiz.

– Emin ola bilesiñiz. İleride ne yapmaqnı tüşünesiñiz, Leylâ?

– Özüm de bilmeyim. Bekirnen laqırdı etmeyecek oldım. Lâkin kelip özü afu istedi...

– Afu ettiñiz degilmi?

– Men cevap bermedim. Körgeniñiz kibi, beraber kezintige çıqamız. Yüzüm küle, içimde alevlengen ateş meni bir kebab kibi küyüte. İleride ne yapacağımı soraysıñız... Men ne yapa bilirim?

– Siz Bekir için uzun yıllar muabbet beslediñiz. Onı unutalmazsıñız.

– Doğru, Bekir, başta sadıq arkadaş edi...– Leylâ közleriniñ yaşını köstermek istemey, ters aylandı.

Dağda ötken puğularının sadası, terekler üzerinde çırılдаğan çır-çır mazinlerniñ sesi eşitildi.

Bu arada uzaqdan qadın davuşı keldi.

– Meni qıdırsalar kerek, – dedi Leylâ. – Sağlıqnen qalıñız. Yarın körtüşirmiz, degilmi?

– Sağ olsaq, mıtlaqa körtüşirmiz.

Abibulla Suleymanoviç evge eyecanlı qayıp keldi. Aqşamlıq aşnı red etti. Gece tüşeginde çoq vaqt yuqlayalmay, özüniñ iradesinen küreşip turdı.

– İnanıp olamayım. Qız degen şey – kökteki beyaz bir bulut kibi uçar kezer, – dep azaplandı.
– Fikrini dəniştirmeyəcəni qaydan bileyim? Şunun özünə... Bu ola bilirmi? Olur, er şey olur.

IX

Abibulla saba keç turdı. Sofağa çıqqanda büyükanası oña:

– Oğlum, bunu Leylânın qardaşığı ketirdi, – dep üç köşeli bir kâğıtçıq uzattı.

Abibulla Suleymanoviç kâğıtnı oqumağa başlağanın taaciylendi, soñra yüzünde birden sevinç asıl oldu.

Mektüpte şu satırlar yazılı edi:

“Abibulla!

Bu kâğıtnı yazmağa cesaret toplağancede ne qadar azaplanğanımı bilse ediñiz. Bütün gece tüşünip çıqtım. Özümün ömrümün köz ögünə ketirdim. Altın ümütlerim bar edi, olarnın episi elâk oldılar. Eñ yaş çağımı özünə esir alğan adam meni aldadı, sevgimni horladı. Bundan soñ oña qayıp olamaycağım. Er şey bitti. Maña inanınız. Köyde Sizin körgende, közlerinizde samimiyetlik is ettim. Yüregimdəkini söyleyalmay çox vaqıt ah çektim. Lâkin endi sabırım tükendi... Men Sizin sevem. Bu sözlərimni və areketimni şaşqınlıq esap etmeñiz. Men Sizin sevem... Yalnız Sizin sevem!

Ögünüzde bu qadar alçalğanım için menligimni horlamañız! Ümüt etem, körüşürmiz.

Leylâ”.

Abibulla Suleymanoviç mektüpni bir daa oqudı, soñ dört bükledi, musafir odasındaki setniñ üzerinde oturup, tüşüncege daldı.

– Yüregimni bu derece alevlendirgen qızını ilk sefer körem. Bu mektüp vücudımda tükenmez küçler yarattı, ümütlerimni qanaatlendirdi. Güzel Leylâ, sende ne qadar qudrətli insanlıq duyğusu bar!!

Aqırından yerinden turdı. Evniñ penceresinden tışqa köz taşladı. Özen kene evelki çabıqlığının quturup aqa ve töpeleri tumanlı dağlarda kene alamanların davuşları eşitile edi.

– Qaytmaqımı? – dep öz-özünden soradı. Elindeki mektüpni, köyde can sıqsından oqurım dep ketirgen qalın ve dülber qaplı “Taras Bülba” adlı kitabının içərisinə qoyup, sofağa çıqtı.

Tenzile qartana bağçada qartop çapalay edi.

Azbarnın basamaqlarından atlap yolğa tüştü, evelâ bağcadaki gölge ketken yolğa burulmaq istedi, soñra artına qaytararaq, özen boyu yuqarı cöneldi. Büyük taşların yanlarında göllenip qalğan suvlardaki baqaların ve soqaq kenarındaki kögetler arasına pısqan çır-çırnalarının sesleri, başı üstünde köbeleklerin uçuşu – bularnın episi serbest köy ömrünün zevqını duydu ediler.

Abibulla Suleymanoviç tabiatnıñ insanlarğa bağış etken bu dülberliginden hoşlanaraq, köterinki göñülün ileri adımladı.

Bu arada azbarğa kelgen Bekir, Tenzile qartanayğa:

– İş qolay kelsin, qartana, – dep davuş berdi. – Bu sıcaqta sizge zəmetlenmek kerekmi?

– Alla razı olsun, balam, – dedi Tenzile qartana. – Ya ne yapayım? Yolaqları ot bastı da!..

– Abibulla evdemi?

– Evde. Buyur, oğlum!

Bekir sofağa kirdi. Ayatnıñ ve kilerniñ qapılarını açıp baqtı. Kimse yoq edi. Musafir odasına kirdi, kene kimse yoq. Evden çıqmağa oñaytlanğanda, pencerede turğan kitabını kördi. Eline alıp qarıştırmğa başlağanı da şu edi, közüne tanış yazılar ilişti.

Bekir kâğıtnı aldı, üzerinde Leylânın adını körgeni kibi, alel-acele oqumağa başladı. Yarısına kelgende, yüzünde ter asıl oldu, qızardı, yüregini ateş biyledi. O, közlerine inanmaq istemeyip, mektüpni tekrar közden keçirdi, soñra azaplı bir alda:

– Bu, benim beş yıldan berli beklegen sevdigimniñ mektübi, – dep ezgin, qayğılı bir alda, azbarğa çıqtı. Sofa aldında toqtaldı, Tenzile qartananiñ yanına barıp sağlıqlaşmaq istedi, lâkin indemey, acele sürette basamaqtan yolğa tüşip ketti.

X

21

Aqşam Tenzile qartana Orta maallege musafirlikke ketmek istedi.

– Bayağı vaqıttan berli Sabenen körtüşmedim – dedi. – Ğarip o zayıf ayağın uzaqqa çıqıp olamay, men de vaqıt tapıp baramayım. Ketseñ, qapıları beklersiñ. Canım balam, buzavçıqı aranğa qapatmağa unutma.

– Güzel, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – qaparım. Qasevet etmeñiz, büyükana. Qaranlıqta qaytmağa qorqmazsınız mı?

– Men çox eglenmem. Yaz vaqtı. Şimdi yatsı olur.

Maramasını başını örtip yolğa çıqtı...

Ortalıq azar-azar qaranlıqlaşdı. Dağlar sustı. Bağcadaki tereklerin qalabalığı közden silinip, tegiz qara bir perde olup köründi, lâkin evniñ artındaki özen şuvultısını kesmedi.

Abibulla Suleymanoviç tınlıqni seyirge daldı. O asılda susıp, etrafını dinlemege seve, bunda özünə zevq tapa edi.

Şimdi böyle dinlenip turğanda, bağça taraftan talğın bir qadın davuşı eşitildi. Ereslenip yerinden turdı, terekler arasında Leylâ köründi.

Abibulla Suleymanoviç onıñ yanına acele sürette bardı. Leylânın töben turğan başını incitmay nezaketnen köterdi de:

– Sensiz maña ömür yoq, Leylâ, – dedi. – Şu elâ közleriñni körgen künümnden berli ne qadar raatsız geceler keçirdim! Men bir deli kibi soqaqları, bağçalarnı dolaşam. Zənimde yalnız sensiñ.

Leylâ uzun kirpiklerini köterdi. Abibulla Suleymanoviçke teren nazarlar taşladı:

– Meni sevesiñ, öylemi? – dep soradı.

– Sevem, Leylâ. Hayalımda kezgen bir sensiñ. – O, Leylâmı özünüñ bavrına sıqtı, eyecandan ateşlengen dudaqlarından öpti. Biri-birinden ayrılmayıp, çox vaqt susıp turdılar.

– Keçken gece qorqunçlı tüş kördim, – dedi Leylâ, – aqılıma ketirsem, alâ yüregim titrey.

– Hayır ola. O nasıl tüş edi?

– Seniñnen dağğa kezinmege çıqtıq. Uçurımğa yaqlaşqanda, artta qaldıñ. Men aldım, közleri qan basqan qaşqırımıñ üzerime atılmağa niyetlengenini körgeñim kibi, saña qıçırdım. Sen uzaqtan, benim alıma seyir eterek, küldiñ. Men ağlamağa başladım. Bundan soñ, qaşqır dağda yoq oldı. Bu yer zarafatlı yer, keteyik, dep, eliñden tutmaq istedim, bu arada bir arslanğa çevirildiñ. Qıçırmaq istedim. Sen boğazıma yapıştıñ, meni qayadan aşağı fırlattıñ... Uyanğan soñ telâşqa tüştim, sabağa qadar yuqlayamadım. Kündüz seni körmek istedim. Bağçada büyükanañ, Bekirnen söylenip turğanını eslegen soñ, evge qayıp keldim.

Abibulla Suleymanoviç taacipke qaldı.

– Eger tüşlerge inanmaq mümkün ise, eñ evelâ men elâk olmağa borclum, – dedi. – Suvuq qanlıqnı coyma. Büyükanam, Bekirnen söyleşe edi deysiñ, öylemi?

– Ebet.

– Bugün onı cami yanında kördim. Az qaldı, selâmımnı almay keçecek edi.

– Niçün?

– Çünki maña darğın.

Leylâ indemedi.

Abibulla Suleymanoviç onıñ saçlarını sıypadı, kederli közlerine baqtı.

– Niçün indemeysiñ, Leylâ? – dep soradı. – Seni kederlendirgen ne?

Leylânıñ közleri yaşlandılar:

– Keteyik, Abibulla, – dedi. – Rica etem, bu köyden keteyik.

– Qayda?

– Qayda olsa da, keteyik. Eñ olmağanda, Orta Asiyağa keteyik.

– Sevgili Leylâ! Meni seveceksiñmi? Söyle!

– Niçün böyle suallernen qalbimni yaqasıñ? Eñ yüksek hayallarımda yaşağan sensiñ. Seni sevmeyceğimmi?

– Ya Bekir?

22

– Bekir... Ah, onıñ adını añma, yüregimni hırpalama! Men onıñ, yalnız tanış arqadaş olup qalğanını isteyim. Men şimdiden soñ Bekirni, iç bir vaqt seniñ kibi sevalmaycağım. Unutayıq, Abibulla! Keçkenlerniñ episini unutayıq.

– Unutayıq... eger unuta bilsek, güzel. Men Bekirnen eppeyi ömür keçirdim. Şimdi onıñnen alâqam kesilecek, biri-birimizge duşman olacaqmız...

– Bu işte qabaatlı sen degilsin...

– Öyle deme, Leylâ! Men qabaatlım. Lâkin men ne yapa bilir edim? Bu közler, bu güzel baqışlar barmı?! Men olarnıñ esiri oldım. Şimdi yolumdan meni kimse qaytaralmaycaq. Bütün gönlümnen saña sadıqım. Eşitesiniñmi, Leylâ? Sen yıldızların ayaqdaşı, tılsımlı bir meleksiñ. Er sözüne razım. Bir söz söyle, beraber uzaqlarğa, ebet uzaqlarğa, o tınç qum saralarına, o bereketli Ferğane boylarına keteyik. Anda bizni bahtiyar ömür bekley.

– Men... Ah, men közlerimnen körgeñlerime, qulaqlarımnen eşitkenlerime inanmayım. Bu, maña bir tüş kibi kele. Daa tünevin qatıy fikirge kelüvden aciz edim.

– Sevimli Leylâ! Demek, biri-birimizniñ cefa ve sefasını bölüşecekmiz, öylemi?

– Öyle...

Bağçanıñ terekleri arasından ay körtüñdi. Kökniñ yüzü ağardı, ortalıq aydınladı. Hoş bir manzara açıldı.

– Gecenin güzelliğine diqqat etesiniñmi, Leylâ? Aqşam sağırlaşıp qalğan bağça, şimdi ne qadar şırıqlı körüniş aldı...

– Körem. Bu ay yarıq geceni iç aqılımdan çıqarmaycağım...

Leylâ, Abibullanıñ qoltuğundan tuttı, aqırın-aqırın bağçanıñ terenligine doğru adımladılar.

Oların yüzleri de terek taldalarında gizlene, de ay şavleleri altında aydınlana edi.

Qomşu bağçanı ayırğan azbarnıñ üstündeki erik tereginiñ yanına barğanda, Abibulla Suleymanoviç toqtaldı:

– Öyle olsa, men de bu terekni unutmaycağım, – dedi ve külümsiredi. – Eñ sevimli daqqalarımıñ bu terekniñ astında keçirdim.

Leylâ, başını aşağı eğiltti, ekisi çox vaqt susıp turdılar. Etrafıñ tıñlıq sardı. Şimdi dağlar, bağçalar yalnız bu eki yürekniñ uruşını dinley edi.

– Keç oldı, – dedi Leylâ, – penceremizdeki yarıq söñdi, kördiñmi? Qaytmaq gerek. – Elini uzataraq, dalğın bir sürette: – geceñiz hayırlı olsun, – dedi.

Abibulla Suleymanoviç onıñ tirseğine qadar çıplaq bulunğan beyaz elini öpken soñ:

– Hayırğa qarşı, – dep cevaplandı.

Leylâ terekler arasında gayıp olup ketti.

Abibulla Suleymanoviç qayıp kelgende, büyükanasını evde kördi.

– Tenbilep kettim de ya, balam, – dedi Tenzile qartıy. – Qapılarnı beklemeğensiñ. Buzavnı ayırmağansıñ. Alay sütümni emip bitirgen. Maşalla, maşalla! Pek becerikli ekensiñ. Tfu... tfu...

nazar tiymesin... – dep külümsiredi.

Torunı da külip ciberdi.

XI

Abibulla Suleymanoviçniñ köyge kelgeni bir aynı keçti. Onıñ çırayı tekmiñ deñiştı. Gülgülli yanaqları soldı, közleri çuqurlanıp kettiler.

Cürüşü tüşünceli oldı. Şimdi o, yeşil boyalı tahta qapınıñ aldında turğan küçük qızçıqqa bir şeyler ayttı, qızçıq içeriğe çapıp ketti. Tezden qapıda Leylâ peyda oldı.

Abibulla Suleymanoviç, Leylâğa elini uzattı:

– Men endi ketem, – dedi. – Aytqanıñ kibi yaparmız. Avgustnıñ beşinci künü kelirim...

– Rica etem, mektüp yaz, – dedi Leylâ. – Meni çekiştirme. Sen ketesiñ. Maña öyle kele ki, ömrümniñ yarısı peşinden kete...

– Qasevetlenme. Özüñni serbest tut, künler kelir-keçerler, duymay qalırñ. Sağlıqnen qal! –

dedi, yolğa tüşti.

Leylâ:

23

– Sağlıqnen bar! Oğurlar olsun, – dedi, qapığa tayanıp qaldı, çoq vaqıt tüşünip turdı. Kimni tüşündi? Abibulla Suleymanoviçniñ ketkenine yanıqladımı? Yoqsa, Bekirni incıtqanıña azaplandımı? Kim bilsin!.. Bekir endi bir aftadan berli köyde yaşamay edi. Onı şeerge partiya işine alğan ediler.

Abibulla Suleymanoviç boğçasını eline sıqıp tutaraq, özen boyu sozulğan taş yol çetinden, selbi terekler arasından ketti.

Üyleden soñ ava bozuldı. Yağmur bulutları sarqtılar. Çoq keçmedi, yengil bir sağanaq köründi. Bitti degende, küçlüsi keldi, töpeden çapçaqnen suv tökülir kibi, yağıp başladı.

* * *

Bu afat içinde, urbarları tenine yapışıp qalğan, balaqları çamurlanğan bir kişi Devletovniñ qapısından içke soquldı, ayaqlarını merdivenniñ basamaqlarına ziyade urıp alaraq, sofağa köterildi. Ocaq başındaki Saniye, geniş set üzerindeki Darbali ve Üsniye – episi, bir kereden merdiven betke çevirilgende, Abibulla Suleymanoviçni, bu külünçli alında, zornen tanıdılar.

Saniye ocaqqa qoymaq içün eline alğan cezbesini kenarğa taşılap, yerinden turdı:

– Balam, böyle avada yolğa niçün çıqtıñ? – dedi, qolundaki sılaq boğçasını çekip aldı. –

Bicagıñnı çıkar. Vay anam-babam, bu nedir! Kir... ayatqa, kir...

Abibulla Suleymanoviç urbarlarını yengilden silkitip alğan soñ, sofadaki musafirlerini közden keçirdi:

– Hoş keldiñiz, – dep muracaat etti.

Özüñ de hoş keldiñ, – dedi Darbali. – Abibulla kadam, hayır ola, bu nasıl al?

– Aziz yanlarında yağmur tuttı...

– Kir, balam. Kir, urbañnı deñiştir, – dedi Saniye. – Suvuqlanırsıñ.

Abibulla Suleymanoviç ayatqa kirdi, arası çoq keçmey, taze urbanen çıkaraq, ocaqnıñ yanındaki skemlege oturdı.

Üstüne kök kostüm, ayağına yıldıruvuc sarı ayaqqaplar kiyip, qarşısında oturğan oğluna yüregi feralanğan ana:

– Büyükanıñ sağ-selâmetmi? – dep soradı. – Keçinişi nasıl?

– Şükür. Epimizden tiri. Keçinişi de fena degil. Sizge biraz soğan yolladı. Ya babam qayda?

Kene hizmettemi?

– Babañnı saba rayon komitetine çağırdılar. Tünevinden berli tüşünceli keze. Ne qaseveti bar bilmeyim.

Darbali çeñesini elleriniñ üzerine qoyaraq, tirseklerini tizlerine tayıp, sabırlı sürette:

– Artelniñ işi pek qalabalıqlaştı, – dep sözge kirişti. – Keçenlerde mağazdan yedi teri hırsızlanılğan. Kimniñ qolu ekeni belli degil. İnspektor kelip teşkerdi, Suleyman ağamñı qabaatlamaq istedi. Plannı toldurdıñız, malnı qorçalamağa bilmeysiñiz – dep ketti. – Mında birevlerniñ yuvası bar, dey. Biz, dey, onı dağıtırmız. İşler yaramay, qardaşım. Buniñ soñu eyi netice berecekke beñzemey.

– Teriler içün mesül siz degilsiñizmi?

– Yoq. Menim vazifem – yalıñız cınıslarğa bölmek edi. Men asıl da ufaq adamım.

Setniñ kenarında indemey turğan Üsniye, Darbaliniñ: “Ufaq adamım”, degen sözlerine külip ciberdi:

– Bunu sizden birinci kere eşittim, – dedi. – Bütün vaqıt: “Artelniñ işini köçürgen Darbali” –

dey turğansıñız. Şimdi yuvaşlığıñıznıñ sebebi nedir bilmem?!

– Aqiqaten, o zamanda men özümni küçük adam esap etmey edim. Lâkin, maña – “sen er şeyge atılma”, dediler. Bir daa qarışmadım. Endi, Darbalini artelde iç bir vaqıt körmeyceksiñ.

– İç bir şey añlamayım. Niçün körmeycekmiz?

– Adam sende, Üsniye qardaşım... Buniñ sebebini söylemekte ne mana tapacağım. Men şimdi Devletovniñ özüne kelgen edim. Çıqqan ketken.

Saniye apte taaciplendi.

– Devletov canıñnı ağırttı mı yoqsa? – dep soradı. – Bugün sen de keyfsiz körtünesiñ.

– Daa fenasını yaptı. İşten çıkardı. Teri hırsızlığını menden şübelengenini söyledi.

24

– Canım, Darbali! Bu mümkün degil. Sen bizim eñ yaqın kişimizsiñ.

– Doğru. İlk sefer eşitkende men de inanmaq istemedim. Çoq yazıq ki, Suleyman ağa öz sözünden qaytmadı.

Tışarıda yağmur sakinleşti. Saçaqlardan şuvuldap aqqan suvlar azaldı. Birazdan soñ, alçaqtan, bulutlar arasından küneş közüñdi, evlerniñ töpelerine cıllı şavlelerini saçtı.

Darbali yerinden köterilip, tışqa köz taşılağan soñ:

– Mubarek, çoqtan kerek edi. Körüñiz, ortalıq ne qadar tazerdi, – dep ilâve etti. – Aydı, sağlıqnen qalıñız.

Saniye onıñ peşinden aşağı tüşti. Qapı yanına barğanda:

– Men Suleyman ağañnen özüm söyleşirim, – dedi. – Evelki hizmetine qaytırsıñ. Añladıñmı, Darbali?

Darbali yol qapının bosağasından atlayatqanda:

– Sağ olunız, – dep cevap berdi. – Endi er şey bitti. Men bir daa artelge qaytmam.

Saniye, qapını beklegen soñ:

– Bu inatlıq ne için eken? – dep tüşündi, aqırın-aqırın azbardaki balqurt sepetlerine doğru ketti.

Abibulla Suleymanoviç sofada eppeyi vaqıt indemey turdı. Üsniye turıp, Saniye apteniñ peşinden tışqa çıqmağa niyetlense de, bu areketni kelişiksiz esap eterek, set üstünde öz yerinde qaldı. Ocaqnıñ söneyatqan qorlarından közlerini ayırmay baqıp turğan Abibulla Suleymanoviçke:

– Böyle avada yolğa çıqqanıñızğa peşman etkensiniñizdir ya? – dep soradı. Lâkin cevabını beklemey: – Pek üşüdiñizmi? – dep ilâve etti.

Abibulla Suleymanoviç külümsiredi:

– Pek üşügenim, – dedi. – Men asıl da, ateşni balalıqtan berli sevim. Oña baqıp tursam, zevqım arta.

– Añlaşıla, sizge zevqlanmaq için çoq şey kerekmey eken. Ateş oldımı, iş bitken... öylemi?

– Yoq, canım. Tek ateş azlıq eter edi, eger de... O, sözüni bölip, manalı bir pauza yaptı.

Abibulla Suleymanoviçniñ yüreginde Üsniyege qarşı beslegen duyğuları, onı evde körgeñi kibi yanıp, canlanıp ketken ediler. – Eger de gönlüñni alğan yaqın arqadaşın olmasa...

– Doğru. Lâkin onı tapmaq zor...

– Men onı endi taptım, – o doğru Üsniyenin közlerine baqtı.

Üsniye sözüni devam etalmadı, közlerini aşağı aldı, yanaqlarını qızıl renk qapladı.

Abibulla Suleymanoviç onıñ utanğanını esledi:

– Afu etiñiz, – dedi. – Bilem, siz qayğılı künler kördiñiz. Men köyde edim, lâkin siziñ er qasevetli daqqanıñnı azap içinde yaşıp keçirdim.

Üsniye dalğın bir alda:

– Ebet, çoq qayğılı künler kördim, – dedi. Evde oturıp olamayım. Yüregim tazersin dep, er kün Saniye apteme kelem.

O, yavluğunu çıkarıp, közlerini sildi. Abibulla Suleymanoviç o iri kirpikler arasından inci kibi tökülgen közyaşlarını körüp, teren köküñ keçirdi, iç bir söz söylep olamadı.

Bağça içinde Saniye apteniñ:

– Üsniye... Üsniye! – degen davuşı eşitildi. – Kelçi saña balqurtların solasını köstereyim.

Üsniye seskenip, yerinden turdı, elindeki yavluğunu közlerine tutup merdivenden aşağı tüşip ketti.

Tezden küneş, qayaların artına saqlandı, yavaş-yavaş şeerniñ üzerine aqşam tınçlığı tüşti.

Abibulla Suleymanoviç, qapı öğüne çıqıp, soqaqta eglenmek niyetinen azbar qapını açqanda, qarşısında babası peyda oldı. Abibullanı körgeñinen, qollarını eki yaqqa kererek;

– O-o-o, köyden hoş keldiñ, – dep qıçırdı. – Büyükanañ ne yapa?

– Yahşı. Selâm söyledi. Babam, sizge ne oldı?

Özüñizge iç beñzemeysiñiz. Bu ne qadar deñişiklik!?

– İşler zor, çoq çalışmaq kerek ola. Kir evge. Qana, nasıl haberler ketirdiñ?

25

XII

Saba küneş doğıp köterilgen maalde Abibulla Suleymanoviç yuqudan uyandı. Sütli qavenen, bir kesek yağlı ötmek aşadı. Şerge çıqıp ketmege niyetlengende, Dorağa:

– Men bugün Çufut Qalege ketmek isteyim – dedi. – Anama söylersiñ.

– Güzel, – dedi Dora. – Söylerim.

Dora onıñ artından baqıp turdı, közden coyulğan soñ, sofağa qaytqanda, öz-özüne: “yigit aruv raatlana”, – dedi.

Abibulla Suleymanoviç eski han azbarı ögünde beklegen lineyka saiplerine yaqınlaşıp, Çufut Qalege ketmekni teklif etti, lâkin razı olmadılar. Bazıları ise çoq vaqıt bazarlıq etken soñ, parasinen añaşalmadılar.

Bu işten vazgeçmek fikrine kelerek, Hansaray bağçasına kirdi. Çeşmeniñ yanından keçkende, sol yaqta, akatsiya teregi astındaki skemlede oturğan qadınñ körerek Üsniye ekenini tanıp toqtaldı.

– Sabañız hayır olsun, Üsniye, – dedi.

– Sağ olunız, – dedi Üsniye, – siziñ sabañız pek keç ola eken. Baqñız, endi üyle maali yaqınlaşa. Oturiñız! Yoqsa aşqasıñız mı?

– Hayır, iç aşıqmayım, – dedi, Üsniyenin yanındaki balağa baqıp, – kimniñ oğlusıñ? – dep soradı.

Bala dudaqlarını çürteytip sustı, aldına baqtı, cevap bermedi.

– Aptemniñ oğlançığı, – dedi Üsniye. – Ayaqtaş olur dep aldım. Kelgenimden berli, qaytayıq dep ağlay. Eglence degil, başıma belâ kesildi. Siz bu yaqqa nasıl tüştiñiz?

– Çufut Qalege ketmek istedim. Lineykacıların uzlaşamadım. Cayav yolğa çıqmaq ise bu sıcaqta elverişli degil. Sizge bir ricam bar.

– Nasıl?

– Eger vaqtıñız olğanını bilse edim, sizge, beraber Çufut Qalege kezintige ketmekni teklif ve rica eter edim.

Üsniye biraz tüşünceden soñ:

– Fena teklif degil, – dep cevap berdi. – Lâkin avağa diqqat etiñiz. İnsan nefes aluvdan aciz, o derece sıcaq.

– Biz aşıqmamız. Belki de, bağçalıq boyu soqaq taparmız. Tereklerniñ salqın kölgeleri bizni qorçalar.

– Kim bilsin... Ya bu oğlanı.

– Oğlanı... oğlanı evge yollarmız. Seniñ adıñ ne, yigit?

Bala evge qaytacağına sevinse kerek, inatlıq köstermey:

– Reşat...– dep cevap berdi.
– Reşat. A-a-a... Reşat lineykanen evge qaytacaq, öylemi? E-e?
– E-ee-iy.

– Soñ, ne deyceksiniz, Üsniye? Köçeyikmi?

Üsniye yavaşca yerinden turdı, Reşatqa bir göz taşlap:

– Menim için farkı yoq, – dep cevaplandı. – Keteyik.

Balanın elinden tutaraq, ekevi qapığa doğruldılar. Hansaray aldan keçeyatqan lineykannın saibi Reşatnı yanına oturup alıp ketti.

Üsniye ve Abibulla Suleymanoviç, Han cami aralığı boyu yuqarı aylandılar.

* * *

Taş içine oyulup yapılgan cellât odaları. Mabüslernin zindanları... Qobalar... tüpsüz uçurımlar... bular Üsniyeni ziyade tesirlendirdiler.

– Kelgenimden pek memnünim, – dedi. – Zemanе kişisine, ötken asırların saifelerine köz taşlamaq keder etmey. Aқиqaten, ne qadar deşetli ömür sürgenler. Ya, Canike deseñ... Zavallı qız kene sevgilisine qavuşamağan...

Küneş Qırqayaq sırımlarının artına sarqqan vaqıtta Demir qapıdan çıqtılar.

26

Abibulla Suleymanoviç toqtaldı:

– Baqınız, bu dülber manzarağa ne deysiniz? – dep elinen dereni kösterdi.

Aşağıda teren yılğa boyunda dağlar, qayalar ve uzaqta kiçkene olıp qalğan Salaçiq evlerinin töpeleri körüne ediler.

– Pek acayıp, – dedi Üsniye. – Çaresini tapsam, asıl da mindan qaytmaz edim.

– Doğrusını söylediniz. Men de siznen qalır edim...

– Meramınızın aňlamayım.

– Doğru, siz meni aňlap olamazsınız. Çünkü...

– Ne demek olsun. Eger açıq söyleseñiz...

– Üsniye, rica etem, açuvlanmañız. Öyle şeyler ola ki, söylenilmeden duyula ve aňlaşıla.

Men sizni ilk sefer körgende acayıp dülberligiñizge ayran qaldım. O, vaqıt deliririm belledim.

Tilim bağı edi. Taliyiñizge qarışmağa aqqım yoq edi. Şimdi serbest söyleye bilem... Siz çoq güzelsiniz. Sizni körmek ve unutmaq için köyge kettim. Kene qayıp keldim. Söyleñiz, maña bir ağız söz söyleñiz!

– Abibulla, benim öz qaarım yetişecek. Siz de meni yaqasınız.

– Bilem. Siz azaplanasınız. Lâkin ne yapayım?..

– Men sizge aqran degilim. Uzun yıllar boyu aileviy ömür meni hırpaladı. Men begenilmez oldım.

– Bu sözlerge inanmayım. Menim bütün iradem siziñ emriñizde. Ne deseñiz, oña razım.

– Şimdi bir söz bile söylemege mecalım yoq...– Üsniye sustı, uzaq qayalarğa közettı ve soñ:

– Keteyikmi, Abibulla? Keç oldu, – dep ilâve etti.

– Keteyik.

Salaçiq yoluna tüşken soñ, Abibulla Suleymanoviç keteyatqan lineykannı toqtattı, Üsniyeniñ qoltuğından tutup:

– Siz pek yorulduñız, – dep muracaat etti. Rica etem, oturunız! Ayaqqaplarıñız böyle sarp yollardan cürececek kibi degil.

Aydı emce, kettik.

Eki atlı lineyka eñişli-yuquşlı yol boyu şeerge doğru cöneldi.

XIII

Kündüz saat on bir qararlarında İcra Komiteti reisiniñ qabul odasında, divan üzerinde Darbali otura edi. Başındaki qalpağınıñ tükleri hırpalağan, saqalı ösken, cırayı qaçqan. O, ğayet tüşünceli edi.

Tışarda accı yel uvulday. Küçük qarnen qarışıp ince yağmur sepeley.

Endi dekabr ayının soñu kelgen edi.

Qapı açıldı. İçeri Kâzim oca kirdi. Kimsege baqmay, reisniñ odasına doğrulğanda, sekretar onı toqtattı.

– Biraz sabır etiniz, – dedi. – Beklegenler barlar.

Kâzim oca divanğa oturayım degende, yanında Darbalini esledi.

– Sen bu yaqqa ne işnen tüştiñ? – dep soradı. – Körtüşmegenimiz qayda qaldı?

– Ebet, eppeyi vaqıt keçti.

– Seni şeerde yoqsıñ, dep tüşüne edim. Kene eski hizmetiñdesiñmi? Devletov ne yapa?

– Hayır. Artelde çalışmağanım beşinci ay. Devletov meni işten çıqardı. Ondan soñ ne oldu, ne qaldı, bilmeyim.

– Şimdi ne iştesin?

– Degirmende çalışam. Siz ne yapasınız? Sağlığınız yerindemi? Çoq deñişkensiniz!

– Ne yapayım? Kene balalarnen oğraşam. Şükür şimdilik ayaq üstündem. Lâkin qartlıq özünü duydu. Bu yaqında bel ağırsı peyda oldu; ekimler, keçer deyler. Baqayıq. Söylese, minda ne hizmetnen tüştiñ?

– Reiske eki sözçik aytmay isteyim.

– Eki sözçik dediñmi?

– Ebet, eki sözçik.

27

– Ne hususta? Bilmek mümkünmi?

– Devletov hususunda. Endi pıçaq boğazğa tayandı. Öz aqqımın tanıtmayğa qudretim yetişmedi. Tüşündim, baqtım... Böyle qalsa elvermeycek. Zan etem, minda meni aňlağan tapılır.

Bekleyim. İçeriden adam çıqsa, kireceğim. Devletovniñ kim ekeni aqqında eki sözçik aytayım da, soñu ne olsa-olsun. Ya siz oca? Siz ne işnen keldiñiz?

– Tünevni konferentsiyada menim derslerim üstünde toqtalğanlar...

– Ne degenler, oca?

– Usulı eski degenler. Zararlı... felân-tügen degenler. Kim bile onı...– Kâzim oca söylenip turğan arada taacipnen pencerege baqtı, tışta soqaq boyu keteyatqan Saniyeni kösterip: – Buniñ ülema oğlu ne yapa, haberin yoqmı? – dep soradı.

– Yaqında körmedim, – dedi Darbali. – Eşitkenime köre, kombinatta çalışa eken; Mansur ölgen soñ, onıñ apayınen tutuşqan. Öz aqayı kibi evine bara, otura, kimerde qonıp da qala, deyler...

Reisniñ qapısı açıldı. Elinde portfeli, közlükli, uzun boylu kişi çıqtı, elindeki kâğıtını sekretarğa uzattı. Sekretar üzerine peçat qoydı, qaytarıp bererek, Darbalige hitapnen:

– Rica etem, kiriniz, – dedi. – Nevbet siziñ.

XIV

Dağları qar bastı. Çağlap aqqan küçlü özen buzladı. Çıplaq qayalar uzaqdan köyge qasevetli çıraynen baqıp, indemey susıp qaldılar. Sevimli yaz künlerini qaydan alasıñ!!!

Bu gece sabağa yaqmı Leylâ yuqudan uyandı, kendi taliyi hususunda hayallandı:

– Yarım yıl içinde bir asırlıq ömür keçirdim, – dedi. – Böyle olup çıkar dep kim tüşüngen edi? Tezden tañ ağaracaq. Yolğa çıkacaqmız. Uzaqlarğa, ebet, uzaqlarğa ketecekmiz. Abibulla, sen qaydasıñ? Meni ateşlerge attıñ, haberin barmı?

Ekinci horaz çağırdı, Leylâ, zametli tüşüncelerine kömülip, tekrar yuqlap qaldı.

Saba saat sekizlerde Abibulla Suleymanoviç keldi. Köterilgen yüksek teri yaqasını ciberdi, qolçaqlarını çıkarıp, cebine qoydı, suvuqtan qizarğan betini ufqalap aldı, ocaq başındaki Zeide yengege:

– Sabañız hayırlı olsun, – dep muracaat etti. – Biraz erte keldim ğaliba, ayıp etmeñiz.

– Yoq canım, – dedi Zeide yenge. – Niçün erte olsun? Çıqar, balam, paltoñnı! Saat qaçta ketesiñiz?

– On birde. Leylâ turdımı?

– Yuqlay. Şimdi uyantırım.

Zeide yenge qomşu odanın qapısını muqaytlıqnen açıp, ayaq uclarına basaraq, içeri kirdi.

Leylâ töşegini cıyıstırayata edi.

Zeide yenge qapını aralıqlandıraraq:

– Kir, Abibulla, – dep qıçırdı. – Leylâ turğan eken...

Abibulla Suleymanoviç paltosını mihqa astı, divarda, ortası çatlağan, çevresi Stambul örneklerinden qaplı küzgüge baqıp, galstugını tüzetti, acele-acele Leylânın odasına kirip ketti.

Bu arada azbarda Qaybullâ aqaynıñ öksürgeni eşitildi. O, sığırlarını dağğa aydap qaytqan edi.

Bir afta evel Tenzile qartana, Zeidege kelerek, qızını, torunına bermesini teklif etkende, Qaybullâ aqay iddetinden:

– Kelmeşekke berecek qızım yoq, – dep qıçırğan edi. – Men onıñ babasını da, anasını da bilem.

O kün, bu kün, apayı: “Abibulla – güzel yaş. Onıñ acayip kelegeci bar”, dep ayarta keldi ise de, Qaybullâ degeninden taymay, öz fikrinde qaldı.

Şimdi eki ağızlı baltasını bileğine keçirdi de, Zeidege:

– Men keçiyecekke beñzeyim, – dedi. – Bağçada azbar bekleycekmiz. Leylâğa söyle, yoldan keçkende maña davuş etsin.

Evniñ saçağına asılı turğan qayısnı uzanıp alaraq, kevdesini sol yaqqa yantayta berip, keñ adımlarnen ketti.

28

Abibulla Suleymanoviç, yataq odasına kirgeni kibi, Leylâ onıñ boynuna sarıldı, körgenine inanmay:

– Keldiñmi? – dep soradı. – Gece oylar içinde ne qadar çekiştim, bilmeysiñ. Men bu qarlı dağlarğa, qayalarğa baqıp tek seni bekledim...

Abibulla Suleymanoviç, Leylânı quçağına sıqtı:

– Biz bugün Bağçasarayğa ketermiz... – dedi. Kerçek, ayتماğa unutqanım. Keçenlerde şeerde Bekirni kördim.

Leylâ sevinçnen:

– Bekirni mi? – dep soradı. – Doğrusını aytasıñ mı?

Abibulla Suleymanoviç, laqırdını başlağanına peşman etti:

– Demek, alâ unutıp olamaysıñ, öylemi, Leylâ? – dedi. – Belki, asıl da hatırdan çıkaramaycaqsıñdır, çekinme, doğrusını söyle!!

Leylâ başını aşağı egiltti, sustı, birazdan ökünçnen:

– Böyle suallerin menı yalnız ıncıta bilirsıñ, – dedi. – Bekirnen menim alâqamnıñ ne derecege kelip qalğanını pek yahşı bilesıñ degilmi? Bu öpkeñ ne demek ola, añlamayım. Men inkâr etmeyim... Bekir insan olaraq diqqatqa lâyıq.

– Şaqa ettim, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – muradım asıl da öpkelemek degil edi.

Darıma, yalvaram! Emin ol ki, sen qaar ve qasevetiñni unutacaqsıñ...

Hayli vaqıt keçken soñ, Zeide apte içke kirdi, Leylânı ve Abibulla Suleymanoviçni saba yemegine rica etti.

Aş biteyatqanda Tenzile qartana keldi. Zeideniñ, sofranı sürkenini körıp:

– Ömrümde iç sizni yamanlağanımnı bilmeyim – dep külümsiredi. – Albu ise, baqıñız, aş

bitken soñ keldim.

Leylâ, onıñ başındaki qalın şalını alıp, köşedeki sandıq üzerine qoydı:

– Buyurıñız, – dedi. – Aşımız bitmedi. Tek maddeñiz olsun.

– Alla razı olsun. Şaqa sırasınen aytım. Zeide, zamet etme, canım. Şimdi evden aşap kelem.

Küçük Remziyeçik pencereden tışarısını kösterip:

– Köresiñmi, apte! Qar yapalaqları ne qadar büyük tüşe! – dedi. – Bu avada nasıl keteceksiñiz?

– Qarnıñ zararı yoq, qardaşçıgım. Men çamurdan qorqam. Saatqa baqıp: – yelquvanğa diqqat etesiñmi, Abibulla? – dedi. – Onı keçken.

– Aqiqaten... çıqmağa, vaqıt.

Zeide apteniñ zorlap qoyğan vişne tatlısınan çayını içken soñ, Abibulla Suleymanoviç yerinden turdı, paltosını kiymege başladı. Onıñ artından Leylâ qalqtı, öz odasına kirdi. Çoqqa sürmey, paltosını kiyip, parusına qaplı, büyük çemodaninen çıqtı:

– Tut, Abibulla, – dedi. – Bundan ğayrı yükümüz yoq. Aydı, anaçıgım, sağıqlıqnen qal!

Zeide yenge qızınıñ boynuna sarılıp, közlerinden, yanaqlarından öpti:

– Ağlamaycaq edim. Sevinçimden közlerim kene yaşlana, – dedi. – Sağıqlıqnen bar, evlâdım.

Anaını, babaını unutma. Alla sizge bahıtlı ömür qısmet ettirsın.

Abibulla Suleymanoviç büyükanasınıñ ve Zeide apteniñ ellerini öpti, çemodanı alaraq:

– Sağıqlıqnen qalıñız, – dedi. – Biz daa kelirmiz. Menim eñ quvançlı künlerim mında keçti. İç hatırımdan çıqmaycaq...

Leylâ, Tenzile qartananıñ elini alğanda, onıñ quvançlı, tiri közlerine baqıp:

– Siz çoq merametlisiñız, – dedi. – Maña aqranıñ kibi dostluq yaptıñız. Ömrüñiz uzun olsun.

O, endi azbarda bulunğan Abibulla Suleymanoviçniñ peşine tüştü, acele-acele ketti.

Zeide yenge, sofağa çıqtı, qızınıñ artından, baqıp qaldı.

XV

Azbardaki qaysı ve şeftali terekleriniñ pıtaqları бүкүлген, soqaqları qar basqan.

İçeride sobanıñ artında, minder üstünde Devletov, qarısı Saniyenen qayğılı laırdı ete edi.

– Mında öz adamlarımıznıñ eli bar, – dey edi. – Amma kim ola bilir? Aqılım kesmey.

29

Saniye Devletovğa çevirilip:

– İşke Darbali qarışmağandırımı? – dep soradı. – Çünki hızmetten çıkarılğanına pek incinğan edi.

– Yoq, canım. Darbali bunı beceralmaz. – O başını sarqıtaraq, eki qolunu yanaqlarına tayadı:

– büro benim meselemnen eki saat oğraştı, – dep, sözünü devam etti. – Maña öyle keldi ki, malumatnı bergen adam iç bir şey qaçırmağan. Cafer Seydametteki hızmetim, Herson polkundaki poruçik vazifem hususında söylenildi. Matrosnıñ öldürilüvi işini maña yüklediler.

Qaydan eşitkenler bilmeyim... Endi er şey bitti. Biletimni de tutıp aldılar. İş tezden makemege tüsecek:

– Makeme deysiñ, öylemi?

– Ebet, teri meselesini de añağanlar.

– Aman, ya Rabbi... Ne müşkül vaziyet. Söyle, biz ne yapacaqmız? Bundan qurtulmanıñ yolu barmı?

– Hayır. Endi bir çare yoq. İster-istemez boyun egmek kerek. Bizge yardım elini uzatacaq kimse qalmadı. Ebet, kimse qalmadı.

– Pek qıçırma, canım. Eşitirler.

– Eşitsinler. Devletov işke kirişkende, iç bir zaman qorqmadı. O, adımını daima qaviy basa keldi. Makeme... barsın, makeme etsinler.

Sofada ayaq davuşları eşitildi. Devletov seslendi. Saniye deral sofağa çıqtı. Elinde çemodaninen Abibulla ve artından nasıldır bir qız merdivenden yuqarı çıqayata ediler.

Saniye ayrette qaldı:

– Oğlum, seni tünevin bekledim, – dedi. – Bu afatqa nasıl dayandıñ? Kir, kir içerige!

Abibulla Suleymanoviç çemodanıñ sofada qaldırdı, Leylâğa:

– Buyur, çekinme, – dedi. – Artıq öz evimizde bulunamız.

Adeti üzre Devletov, Abibulla yoldan kelgende, onı yıllarnen körmegen kibi, sağıñıp, sınırsız quvançnen qarşılay turğan. Şimdi oña ökünçnen baqtı, zornen eşitilir derecede “hoş keldi” ayttı, qızğa yalıñız bir defa köz taşladı.

Abibulla Suleymanoviç, Leylâını elinden tuttı:

– Tanış oluñız, – dedi. – Keliniñiz Leylâ Talib-zade. – Lâkin babasınıñ indemey turğanına tarsıqıp: – Sizge ne oldı? – dep soradı. – Yüzüñiz kederli körüne. Yoqsa maña darıldıñızımı, baba?

Devletov dalğın bir davuşnen cevap berdi:

– Endi yigirmi sekiz yaşña keldiñ. Özüñe ayaqtaş tapmağa borlu ediñ. İşte, tapqansıñ. Öyle olğanda, men yalıñız sevinmelim. Susıp turuvıma raatsızlanasıñ, öylemi? Bunıñ emiyeti yoq.

Bahıtlı oluñız.

– Siz de sağı oluñız. Lâkin sizniñ azaplı körüñisiñiz bar. Onıñ sebebi olmalıdır. Baba, niçün söylemeysiñiz? Aceba evniñ içinde er zaman böyle ceennem tıñlığı üküm süremi edi?

– Bilem. Evniñ körgeñi yalıñız sevinç, saadet edi. Şimdi öyle vaqıt keldi ki, susmaq ve diñlenmek, ilerisi nenen bitecegini bilmek kerek oldı. Oğlum, sen yaşsıñ. Saña bu hususta fikir yormağa acet yoq. Menden cevap qıdırma!

Devletov bu sözlerni söylegen soñ tekrar sustı. Minder üstündeki tütün qutısını alıp cebine qoydı, tüşünceli-tüşünceli azbarğa çıqıp ketti.

Saniye, kelinini peşine alıp, musafir odasına çıqtı.

Arası on daqqa keçmedi, sofağa baqqan pencere qaqıldı, tısta yaş oğlançiq köründi. Abibulla Suleymanoviç çıqqanda, aldında Nikonornıñ oğlu tura edi.

– Ne haber? – dep soradı. – İçke niçün kirmeysiñ?

Bala elindeki küçük kâğıtçıqını uzatıp:

– Bunı Üsniye aptem yolladı, – dedi. – Cevabını alıp kelirsiñ, dedi.

Abibulla Suleymanoviç ayatnıñ aralıq qalğan qapısına diqqatnen közetip alğan soñ:

– Üsniye apteñe, tezden özüm baracağımı söyle! – dedi. – Aydı, çap!
Bala ğayıp olıp ketti. Artından Abibulla Suleymanoviç ayanladı. Üsniyeni tenbilemek gerek edi. Çünki ileride kim bilir, neler çıxar?!

30

Saniye apte sağ taraftaki qapını açtı, Leylâğa:

– Bunda Abibulla yaşay, – dedi. – Kir, raatlan. Uzaq yoldan keldiñ, yorulğansındır.

Leylâ sabırlı sürette içeri kirdi, artından qapı öz başına qapalıp ketti.

Odanın tabanına dülber, Buhara kilimi töşelgen, divarlarına süzene tutulğan, tördeki köşede geniş krovat ve sol divarın qarşısında yazı stolu buluna edi.

Pencerege yaqın kelip, tıxarısını seyir etmek istedi, divarda Abibulla Suleymanoviçniñ bala ekende çıqartqan resmini esledi. Ayaq üstünde, onıñ qarşısında tüşünip qaldı.

Bu ziynetli oda, bu cilveli körüniş oña: “İşte seniñ ayatıñ mında. Sen bu evde bahtiyar olacaqsıñ”, – degen kibi keldi. Qalbinde sevinç asıl oldı, yüzü külümsiredi.

“Ebet, men çok bahıtlım, dep tüşündi, – “aqıqiy ömürge şimdi yolum açıldı”.

Şay der eken sofadaki qapı qağıldı. Leylâ birden seskendi, çıqmaq istedi, soñra toqtaldı. Qapı tekrar qağıldı. Leylâ qomşu odanın qapısını aralıq etip baqtı, Saniye apte yoq edi. Evde yalınız qalğanına taaciplendi. Sofağa çıqtı. Aldınla qart çingene qadını peyda oldı.

Onıñ közleri içeri oyulıp ketken, qaverenki yüzü bürüşken, özü de üşüse gerek, burnunu terenden çekip aldı, yamavlı eski şalını omuzları üzerine tüşürdi, ceviz pıtağından yapılğan çubuğını tartıp, ağızından tütün burumını çıqardı, külümsiredi:

– Saniye evdemi? – dep soradı.

– Evde olmalı, – dedi Leylâ. – Sizge acele gerekmi?

– Ebet de, acele gerek, – dedi. Çingene izin sorap turmay, içeri soquldı. – Çeñgem qarıştı, –

balam, – dedi. – Alla saqlasın. Bu nedir?! – Deral sobanıñ yanına çekti, ayaqlarını aldına uzatıp qızdırmağa başladı.

Leylâ ayatını, musafir odasını, sofanı, kilerni közden keçirdi, Saniyeni tapmay qayıp keldi.

– Yoqmı? – dep soradı çingene. Leylâ onıñ morarğan közlerine telâşnen ba-qaraq:

– Yoq, – dep cevap berdi. – Şimdi mında edi. Yoqsa qomşuğa çıqtımı?

– Qızım, sen menden saqınma, – dedi çingene. Bu evge birinci kere kelmeyim. Men Saniyeniñ qonağı. Sen musafirsini, nesiñ?

Leylâ omuzlarını sıqtı:

– Nasıl dep aytayım sizge? Şimdilik... ebet de, musafirim.

– Şimdilik... niçün şimdilik?

– Çünki mında qalmamıñ itimalı da bar, – dep külümsiredi.

– Balam, Suleymanıñ kelinini degilsini?

– Ebet, kelinim.

Çingene uzun çubuğunu cırıldatıp, terendei tartqan soñ, qaşlarını tüyükleği, çubuğından çıqqan tütüinge baqıp susıp qaldı.

Birazdan, sofağa çıqqan pencerege ve qomşu odanın qapısına köz taşladı, çubuğunu ağızından çıkarıp, sobanıq aldına külünü qaqtı.

– Kerçekten de, Abibullanıñ apayısını? – dep soradı. – Doğrusını söyle!

– Canım, sizni aldatıp ne tapacağım?

– Öyle olsa, sözüme cevap ber: Üsniye degen apay aqqında iç bir şey eşitmediñmi?

– Nasıl Üsniye?

– Şeerde Abibulla, Üsniyege evlenecek deten haber keze. Epimiz öyle belley edik. Çünki...

– Men iç bir şey aılamayım. Nasıl Üsniye? Menim adımıñ qarıştırganlardır...

– Yoq, yoq... Üsniye, rametli Mansurnıñ apayı... Qarıştırganları ne endi?... Beş-altı aydan berli ekisi apaynen-aqay kibi yaşay keldiler. Yañılmasam endi... yüklü...

Leylânıñ qaşlarında asabiy areketler duyulup başladı. O qızardı, terledi.

– Yenge, siz yalan aytmaısnız mı? – dedi. – Esiñizni toplañız.

– Tilim qurusım, qızım. İnanmaısnı, şay mı? Söyle, bu daqqada Abibulla qayda? Erinmeseñ, cür köstereyim. Şimdi Usaiyeniñ qapısı aldından keçkende anda aqayınıñ sesini eşittim. Ebet, ebet...

Şkafını yanında cansız kibi qatıp qalğan Leylânıñ elleri qaltıradı, vucudına qaynağan suv tökülgen kibi keldi. Eger bu doğru olsa, yenge... – dep ağlamsıradı.

31

– Demek, men aldattım... Yoq, Abibulla bu insafsızlıqıñı yapmaz. Bu işte bir añaşıl mamazlıq olmalı?

– Maña seniñ yuregiñni yaqmaq zevqlı degil, – dedi çingene. – Lâkin, körgenimni aytmaq gerekim. Civan bir qızsnı. Saña yazıq olur. Bu cadı yalan söyledi dep tüşünseñ, qomşulardan sora, saña doğrusını aytırlar. Şeerde Devletovları bilmegen yoq. Olar canbazlıqta pek namlılar.

Dünyada yaşamağa bilgenler çok, balam. Ne de çok ya... Aydı, qasevetlenme, qızım. Añaşıla Saniye yaqında kelmeycek. Kireyim – baqayım, Saniye ne yapa eken degen edim. Ketsmeli.

Ağlama, qızım. Saña bu haberlerni ne için aytım bilmem? Sağlıqnen qal!

Çingene ellerinen setke yapışaraq, büyük zametnen yerinden qalqtı, çubuğunu belindeki bavına soqtı, şalını yapınıp çıqıp ketti.

Leylâ çox vaxıtqə qadar özüniñ nege oğrağanını bilalmay oturdı. Soñra asqıçtan paltosını alıp üstünə kiydi, ayatta qaldırğan çemodanını eline alaraq, terəndən köküs keçirdi, öz-özünə:

– Men artıq bahıtını taptım bellegen edim, – dedi. – Kõr, neler eşittim! – Bir bala kibi aldanğanım. Tatlı sözlerge, nezaketli muamelelerge esir tüşkenim. Albu ise, bularnıñ episi yaşlığımıñ kirləmək içün eken. Ebet, bular alçaqçasına izlenilgen maqsat eken. Men Abibullanı medeniy kişi esap ettim. Onıñnen bahtıyar olurım, parlaq bir ayat qurars belledim. Bütün yazını, kelecəkniñ saadetli duyğularınan fikren yaşap, hayallanıp keçirdim. Ah, menim ne de zengin ümütlerim bar edi. Dünyada özümiñ eñ bahıtlı adam sayğan edim. Şimdi er şey elâk oldı. Er şey tumanğa qarıştı. Ne yapmalı? Başımniñ yazısı eken... Abibulla evde yoq. Demək, anda ketti?

Babasınıñ da maña suvuq baqışları bundan sebep eken. Bu arada Saniye kirdi.

– Saña ne oldı, Leylâ? Sen ne yapasın?

Leylâ toqtaldı:

– Bir şey de. Söyleñiz, Abibulla qayda?

– Bilmeyim, qızım. Şeerge çıqqandır daa.

– Aysa, Üsniye degenleri kim ola? Saniye taaciplendi.

– Üsniyemi? Üsniye Mansurnıñ...

– Abibulla onıñnen yaşay edimi, aytıñız?

– Bilmeyim. Ğaliba, aralarında bir şeyler bar edi. Lâkin endi...

Leylâ sustı. Aqırın-aqırın merdivenden aşağı tüşti, araba qapınıñ yanına barğanda toqtalıp:

– Anlaşıla, menim mında kerekligim yoq eken. Bilmedim, – dedi. – Oğluñızğa seyleñiz, yapqan eyiligi içün sağ olsun!

Saniye aləl-acele aşağı tüşti, araba qapınıñ küçük qanatından yolğa başını çıxarıp, tekrar;

– Leylâ! Bu ne demək ola? – dep qıçırdı. –

Qayda ketesiñ? Lâkin tışta qar boranı içinde kimseni körmedi.

Oña kimse davuş bermedi. Başını aşağı salındırıp, ğamlı-qasevetli sürette artına qayttı..

Abibulla Suleymanoviç evge keç keldi. Anasından ümitsiz haberni eşitken soñ, deral yolğa alıp cuvurdi.

Ne fayda? Gece saat üç qararlarında. çırayı ap-aq kesilgen, quvetten tüşken bir alda, sallana-sallana yalnız qayıp keldi. Evde kimsenen laqırdı etmey, özüniñ odasına kirerek, setniñ üzerine cansız kibi serilip qaldı.

* * *

Cumaertesi küñü aqşam qaranlığı çökip başlağan maalde, ekspress Qırım çöllərini ozıp, Çoñğar köprüsine yaqınlaşa edi. Halqara vagonınıñ kupesinde yımşaq, beyaz divan üzerinde ayaqlarını haçlap oturğan yaş kişi yerinden köterildi, pencereden tışqa közettı. Tışta yeşergen çöl, ufaqlı-irili göller, mamur aşıq ızanları tazerip, ğururlanıp tura ediler.

– Vaxıt ne qadar çabık ötıp ketti, – dep öz başına söyləndi. – Keçken sene bu maalde, işte bu yerden keçerken, sevinç tolu yüregimnen ğururlı başımniñ tim-tik tutıp, Qırımğa baba toprağına keleyatqanıñ hatırında. Şimdi neye... o ğururandan, o sevinçten bir eser qalmadı. Men tabiatnıñ qanunını ögrenen edim. Men seadet merdiveni boyu büyük cesaretnen köterilmekte edim.

Taqdir meni yolumdan saptırdı. Dünya seni... Başım ne qadar çox qalabalıq kördi...

32

XVI

“Ya Üsniyege ne oldı?” – dep sorarsıñız. İnsanlar içün iç bir vaxıt fenalıq tüşünmegən, saf gönüllü bu qadıñğa ne ola bilir? Üç yıl evel Qırımniñ çöl rayonlarından birinde ambulatoriyağa işke kirgen edi. Şimdi pek güzel yaşay, deyler.

Darbali deseñ... O da ciddi adam olıp ketti.

Bugün üyle zamanında Canköy vokzalına, sırttan poyezd kelip yanaştı.

Başına yünlü, beyaz beret ve üstünə baarlık kök palto kiygen qız yedinci vagonniñ qapısındaki konduktorğa biletini kösterip, acele-acele içeri kirdi.

Qız yer tapıp yerleşken poyezd köçti. Vagonda er şey özüniñ nizamınca edi. Yolcularnıñ kimisi yuqlay, kimisi domino oynay. Lâkin halqnıñ ekserisi arbiy adamlar edi.

Sarabuz yaqınladı. Sağ ayağı bintnen sarılı bir qızıl asker, qoltuq tayaqlarınan yavaş-yavaş

qapığa doğru cürgende, niçündür diqqatı qıznıñ yüzüne toqtatıp, oña ereslenip-ereslenip baqtı ve yüzünde ümitsizden qızarıntı asıl oldı. Yoluna devam etmege oñaytlandı, lâkin tekrar toqtaldı, qızğa soñki kere köz taşladı.

Soñra:

– Leylâ sensiñmi? – dep qıçırp ciberdi.

Leylâ askerge çevirildi, kim ekenini birden farqlap olamay, taaciplendi; yaşnıñ qalın, qara qaşlarını, tögerek, tolu betini eslegeni kibi, askerniñ quçağına atıldı, onıñ yorğun közlerine baqıp:

– Bekir... sevimli Bekir, – dep ağlamsıradı, – Bu nasıl vaziyet? Sen yaralısnı mı?!

Bekir terəndən köküs keçirdi:

– Ebet, yaralım. Ciddiy yaralım.

– Ne qadar ümitsiz rastkeliş! Bekir, men seniñ aldıñda qabaatlım. Bekir...

– Sus, Leylâ! Bu hususta ayrıca sözümiñ olacaq. Qaydan kelesiñ, söyle?

– Kerçten.

– Niçün Kerçten?

– Çünki anda çalışam. Bekir, qayda yaralandıñ?

– Frontta bulundım. Lâkin bu uzun tarih...

– Yarañ büyükmi?

– Dört parmağımıñ snarâd aldı.

– Aman... ne büyük deşet...

Leylâ hayli vaxt düşünüp turğan soñ:

– Sen, belki eşitkendirsiñ, – dedi. – Abibulla meni...

– Kerekmey, canım. Maña bu aqta söyleme. Episini bilem. “Qıymetli... Abibulla Suleymanoviç”... Balalıqtan berli düşüncesi – “yükselmek, ve yükselmek” edi. Bundan beş sene evel bağçada qaysı teregi túbünde qonuşqanda, – “İdeal... insanda ideal olmalı. Men merdivenge mindim, ideallarımniñ yüksekliklerine köterilem. Ebet, merdiven boyu ep köterilem. İnsan oğlu köterilmeli, yükselmeli”, degen edi.

Buña sözüm yoq, lâkin merdivenniñ diger bir hususiyetini unutqan edi. Merdivenge onıñ kibi çıqqan adam, mıtlaqa düşmege de borclu.

Unut... bu facialı tarihni unut, Leylâ! Bekir saña evelki kibi sadıq qaldı. Frontta seni çoq ayta turğan edim. Söyle, maña yalnız bir söz söyle... Yüregiñde benim için, az da olsa, muabbetni aındırğan alâmet qaldımı? Aceba men seniñ ıřançıñnı qazana bilecegimmi? Söyle!

Leylâ başını aşığı egiltti, közlerinden yaşları tıdırıp tüştiler. Bu esnada onıñ hayalında Taşkenttekn ömrü canlandı, Qalbinde uyanğan azaplı düşüncelerini ebediyen kömmek ve olarnı tekmiñ unutmaq niyetinen, sevimli közlerini yavaştan açtı:

– Hayır, seniñ için gönlümdeki muabbetim sönmedi. – dedi. – İşte, benim yüregim. Al! O, artıq seniñ!

1940 s.